

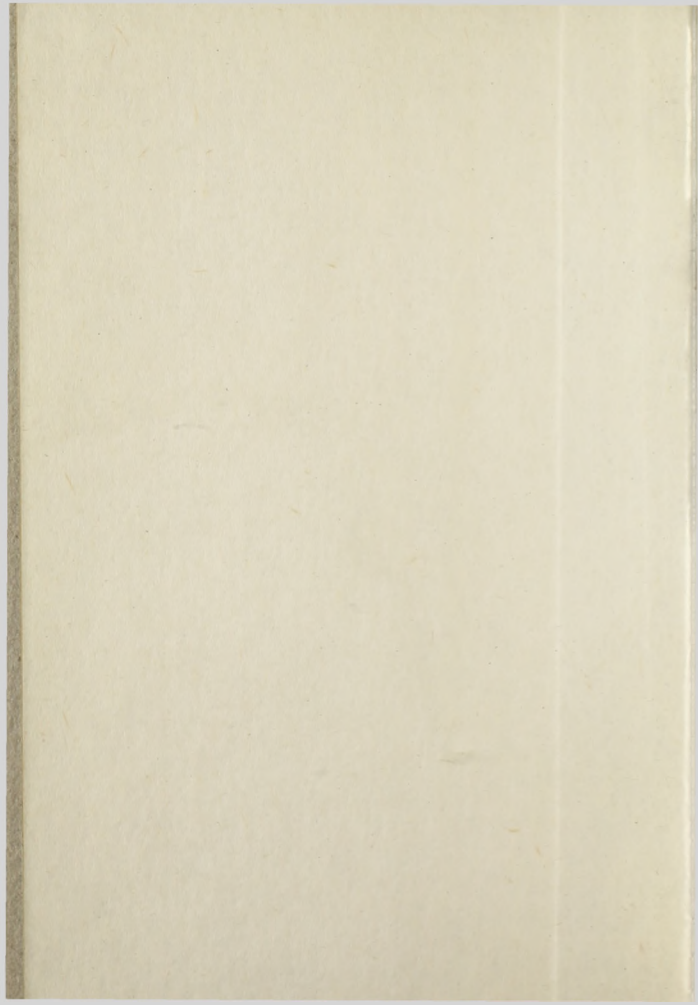
113356
113356
KINCSESTAR

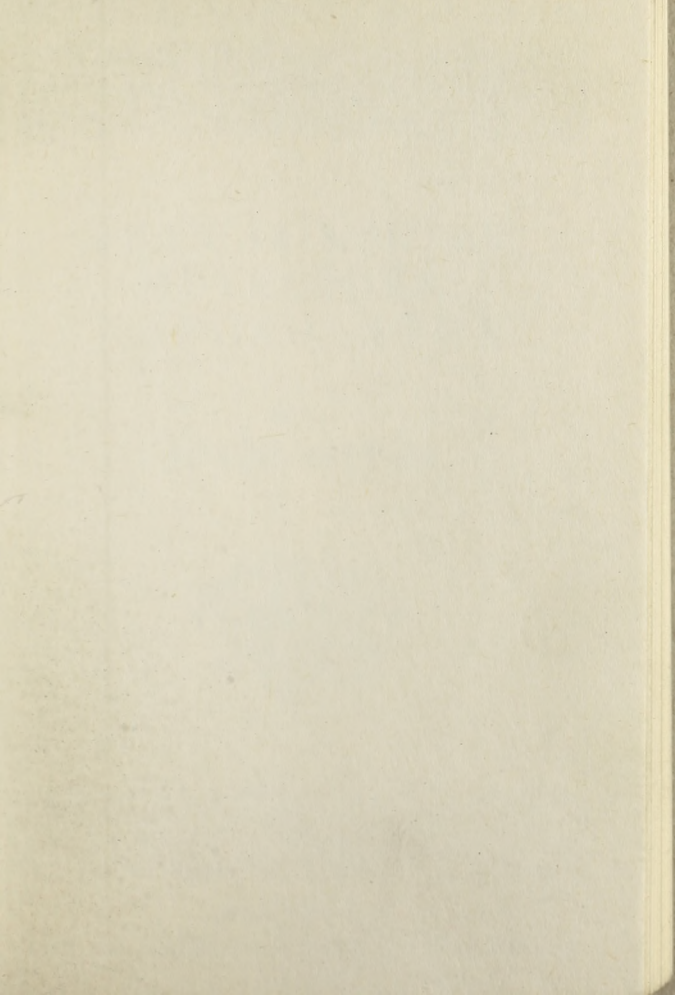
A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG
KIS KÖNYVTÁRA
133. SZ.

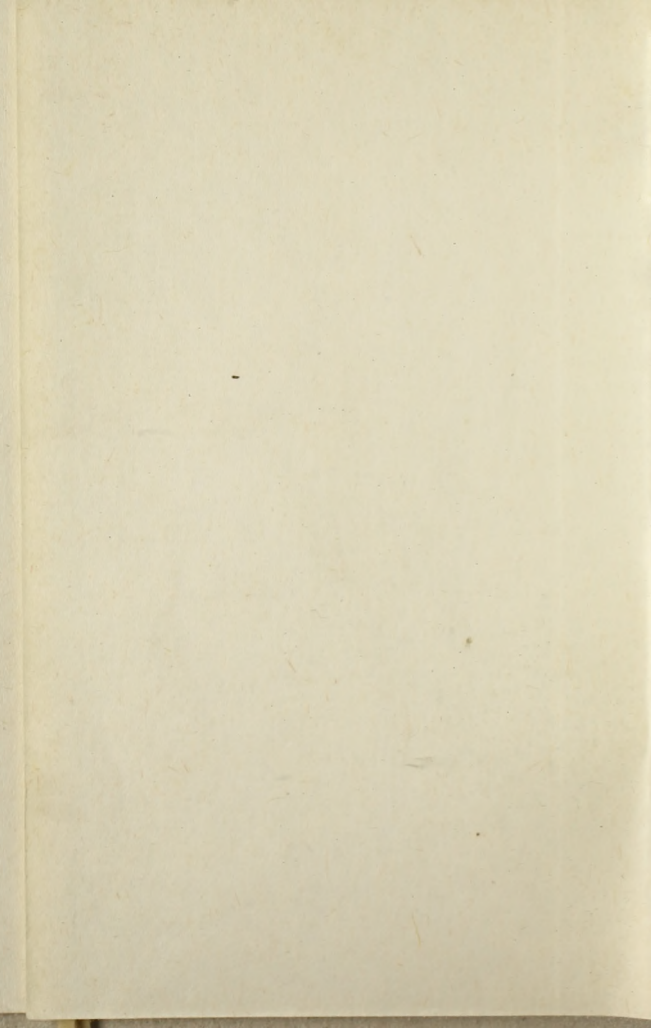
FRANCIA-MAGYAR
MŰVELŐDÉSI
KAPCSOLATOK

ÍRTA
SÓTÉR ISTVÁN

BUDAPEST
MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

K I N C S E S T Á R

FRANCIA-MAGYAR
MŰVELŐDÉSI
KAPCSOLATOK

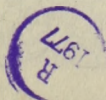
ÍRTA
SÓTÉR ISTVÁN

BUDAPEST 1941
KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

TARTALOM

	Lap
I. Az Árpádok	3
II. Szerzetesek	9
III. Gótika	13
IV. Szentek	14
V. A renaissance előjátéka	16
VI. Diákok	20
VII. Főpapi humanisták	22
VIII. Dudits András	25
IX. Költők és legendák	27
X. Reformáció	30
XI. Erdély	33
XII. A nagy század	35
XIII. Bujdosók	40
XIV. Főurak	42
XV. Filozófusok	47
XVI. Politikusok és kalandorok	50
XVII. Rousseau hívei	53
XVIII. Magyar idill	56
XIX. Szabadságharc	63
XX. A harmadik köztársaság	69
XXI. Párizs varázsa	73
Irodalom	77

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Kiadó: Dobosy Tibor.

FRANCIA-MAGYAR MŰVELŐDÉSI KAPCSOLATOK

I. AZ ÁRPÁDOK

Cluny jegyében indul az új évezred első szellemi térhódítása. „Latineurópa” körvonalai most vannak kialakulóban s a fiatal Magyarországot friss szálak fűzik majd a megújuló kereszténységhez, melynek első milléniuma már lezárult, hogy babonás előérzetek, világvég-váró félelmek között virradjon fel a második. A sorsdöntő éjszaka eget francia pápa kémleli Róma tetői felett: az új évezred hajnala keleten támad, de Franciaország földjéről árad majd a középkor világossága, ahol az angyalok felmérték már a majdani székesegyházak helyét s Cluny monostorából középeurópai őserdők és mocsarak közé küldi szerzeteseit a szentéletű apát. Francia pápa kezéből kapja a koronát a magyar király, Cluny-től azonban hitét nyeri: francia szerzetesrend lesz országának keresztanya. A francia küldetéstudatnak ettől kezdve mindig útjába esik Magyarország, mely hol vallást kap tőle, hol reformot, hol forradalmi eszmét. Szent István és Odilo cluny-i apát levelezésével ez a viszony első, jelképes szentesítését nyeri s minden politikai kapcsolatnál mélyebb az az imaszövetség, mely a két férfit köti egymáshoz. S ez a szövetség később kitágul: francia szenteket ölel magába, kik — a dunántúli bencéskolostor számára készült zágrábi szertartáskönyv tanúsága szerint — megtelepednek a magyar földben is. A hahóti kódex francia minták

nyomán készült szövegrészein kívül azonban francia nyomokat őriz a Pray-kódex és a még régibb Szelepchényi-kódex is. A későbbi keresztesek előfutáraiként francia zarándokok érkeznek Magyarországra: István király szívesen fogadja Angoulême grófját s Verdun abbéját. Az uralkodó példája nem marad magányos: Pécs első püspöke Bonipert a Chartres-i Fulberttel levelezik, aki ismét csak Odilonak, a „szerzetesek arkangyalának” csodálója. Hugó apát, aki Odilo helyére lép Cluny-ben, a vallási küldetés mellett diplomáciai sikereire is büszke lehet: ő békíti ki a magyarokat a német császárral.

A francia lovagvilág szelleme nem ért el még hozzánk, de Szent Lászlóban már hazai példaképet találhat: a somogyvári apátság megalapítója köré szövődő mondák talán a Compostellai Szent Jakab kegyhelyéhez vezető úton születtek, ugyanazon az ösvényen, mely a francia lovagok virágát juttatta dicsőséges vértanúsághoz, másrészt a Roland-ének bölcsője volt.

Somogyvár kolostorában két évszázadig francia szerzetesek élnek s közvetlen fellebbvalójuk a Languedoc-beli Saint-Gilles apátja. Egy darab francia föld ez a kolostor s László testét fogadja magába mindaddig, amíg Váradra nem indul azon a csodálatos szekéren, melynek mása az égbolt csillagképei között ékeskedik.

Szent István alatt hittérítőket küld Franciaország, Kálmán alatt kereszteseket. Godefroy de Bouillon, a „hattyúlovag” bántódás nélkül vonul át seregeivel az országon. Kálmán és Balduin baráti csókkal válnak el egymástól a Száva partján — ez az ölelés azonban még nem búcsú a Szentföld nagy álmától. II. Géza alatt újabb keresztesek érkeznek VII. Lajosnak, „Krisztus zarándokának” vezetése alatt; Cluny szelleme Clairvaux-i Bernát gyűjtő szavában lobog tovább. A Godefroy de Bouillon keresztesvitézeinek útját elmesélő Albert d'Aix fel-

jegyez néhány magyar helységnevet. Guibert de Nogent elmeséli az elsőnek érkező Pierre l'Ermite bandáinak vereségét Moson falai alatt, honnét Kálmán király üzte el őket. Ugyancsak ő feljegyez egy szójátékot is, mely a város nevének régi formáját őrizte meg. A magyar Musun a francia Mousson-ra emlékeztette az otthonmaradottakat, s azok jót nevettek a kalandorokon, kik — úgy látszott — csak a francia határig jutottak!

Európa egyik legfiatalabb uralkodóháza bírja a magyar trónt s családfáját máris a legrégibb és legnemesebb ágakkal ojtja be: harcos és legendás nevekkel tart rokonságot ez a keleti ország. Francia hercegleányok, szentföldi grófok, normann hódítók: címereiken a középkor legszentebb jelképei szólnak mesés országokról — Nagy Károly kíséretében és Arthur király kerek asztala körül volna az igazi helyük. Mennyi költészet rejlik Busilla nevében, aki Kálmánnak nyújtja kezét Szicilia és Kalábria normann királyságából! Fia, II. István szintén normann hercegleányt vesz feleségül — III. Béla első felesége, Antiochiai Anna pedig szinte a Szentföld vágyát testesíti meg Magyarországon, a legkalandosabb vágyat, amely a középkort áthattotta. Rainaut de Chatillon és Constance de Giscard lánya Szaladin szultán kardjától veszti el apját, aki nem akarja keresztény hitét megtagadni. A lovagvilág s a születő ezeregyéjszaka történetei kapcsolódnak így össze a magyar király rokonságában. Béla második felesége Margit, VII. Lajos leánya, fivére pedig francia király — őt is a Szentföld vágya hajtja akárcsak apját, s özvegyiségre jutván el is indul Jeruzsálem felé egy német zarándokcsapattal, hogy férjének fogadalmát megvalósítsa. Az Árpád-ház a Szentföld eszméjével jegyezte el magát általuk: Szentföldre törő király nyugszik Antiochiai Anna oldalán, Székesfehérvárott, második feleségének boldog testét pedig Akkon falai rejtik, azon a föl-

dön, mely az egyiket küldte és nem szűnt meg a másikat magához szólítani.

III. Béla udvarában végkép gyökeret ver a francia műveltség, s ha a Szentföld valamelyik hazatérő francia vitéze megpihen a Duna partján, csaknem otthon érezheti magát hűbérurának jól védett birtokán. III. Béla fia, Imre, apja kívánságára továbbra is fenntartja a kapcsolatot az Antiochiai családdal, majd Constance d'Aragon-t veszi feleségül, II. Alfonznak, Arragonia királyának leányát. Francia hercegnőt vesz el II. Endre is: Auxerre és Namur grófjának, Philippe de Courtenay-nek leányát, Yolante-ot s így a mind bizonytalanabb helyzetű bizánci birodalommal kerül kapcsolatba.

A francia barátság az esztergomi udvarból indul sok évszázados útjára, hogy mindvégig a kiválasztottak birtokában maradjon: a király öröksége majdan diákok, írók és művészek kezére száll. Ez a nemzeti királyság a Kárpátok alatt a középkori Európa legszentebb jelképeit őrzi: Esztergom hegyfokáról Párizs és Jeruzsálem felé nyílik kilátás, teológia és lovagvilág nyujtanak itt kezet egymásnak.

Francia mester építi a palotát, melynek termeiben francia módra öltözködő lovagok övezik a királyt, Sziria bárói miben sem különböznek II. Endre kezesvitézeitől. Francia szakállt viselnek a magyar urak, zászlóik, fegyvereik, címereik a francia hűbériség színeiben pompáznak, s a magyar udvarban nem hiába olvassák a francia lovagregényeket: Trisztán magyar utóda: Terestyén lesz! Megjelenik az első trubadur: Constance d'Aragon udvarával jött Aragoniából, neve: Peire Vidal. Imrét, a „jó magyar királyt” dicsőíti egyik itt szerzett verse s ez az emlék alig valamivel több annál a sírfeliratnál, amelyik az egyenes jellemű Richard de Beaujeu de Beauplois lovagról szól. Felesége magyar nő, most Esztergom földje öleli őket.

A francia származású udvari nép a trójai regény

hősi világával is megismerteti vendéglátóit: a XII. század vége felé Páris nevű birtokosról és Hektor Comesről tudunk, a Perjámos helynévben pedig nem nehéz felismernünk Priamost!

Megjelennek az első francia telepések is: a nemzetközi kereskedelmi utak mentén ütnek tábort, erdőt irtanak, nemes szőlővesszőket hoznak magukkal — Tokaj borában idegen íz keveredik a hazai vulkánok tüzével. Éhség hajtja e telepeseket: zárándokoló unokáik, akik valahonnét Eger környékéről kelnek útra, a magyar király vendéglátó szívességét dicsérik Liège-ben.

Északmagyarországon főként vallonok telepedtek le, akik soká megőrizték anyanyelvüket, mégpedig a magyar király kívánságára. Az éhség azonban sok magyart is hajt Belgiumba: Liège egyik sarkát „magyar negyednek” hívják még soká. A lotharingiai származású Leodvin, bihari püspök sok vallont beszél rá, hogy vándoroljanak ki Magyarországra. Hozzáértők szerint valószínűleg a XII. század első éveiben kezdődött meg a vallon bevándorlás. Az Eger-környéki telepésekről még a XVI. században is azt írják, hogy francia nyelven beszélnek. Ki tudja, mi lett belőlük az évszázadok során? Valószínűleg kipusztultak a török háborúk alatt, vagy beolvadtak a későbbi germán telepések közé, mint például a Szepességen, ahol II. Géza telepítette le őket. A szepességi telepések a XIII. században szoros kapcsolatban állottak még Strassburggal, ami elzászi eredetük mellett tanúskodik. A bevándorló századok elsősorban Flandriából kerültek a Felvidékre és soraik közt valószínűleg szép számmal voltak vallonok is.

A helynevek között elég gyakran szerepel ezen a vidéken az „olasz” név, mely akkoriban nemcsak az Itália földjéről származókra, hanem általában a latin eredetű népekre vonatkozott. Tokaj környékén Tállya, Bodrog-Olaszi, Liszka-Olaszi és Sárospatak

őrzi a vallon bevándorlás emlékét. Ez utóbbi lakosai még a XIII. században is elsősorban vallonok voltak.

A Dunántúlon is feltűnik néhány adat, mely mögött francia vonatkozást sejtethünk. Pécsi források Johannes *Gallicus*ról tudnak, Esztergom lakossága pedig magyar, olasz — és francia eredetű!

A francia település keleti határa már-már egybeesik az országhatárral. Erdélyben nem egy francia nyomot találhatunk, Nagyvárad és Szatmár bizonyos negyedeit *Olaszinak*, *Olasz-utcának* hívják. Gyulafehérvár és Nagyszeben környékén is vallonok laknak. Johannes Latinus névével találkozunk itt: Imre király tünteti ki őt vitézi szolgálataiért. Nagyvárad „Olaszi” negyedét franciák lakják, Saint-Gilles a védőszentjük. A francia bevándoroltak jól megférnek az olaszokkal, kiknek városrészeit Padováról, Velencéről, Bolognáról nevezték el. A nagyváradai „latin” telep minden bizonnyal Szent László francia-barátságának köszönheti létét.

Vallon telep volt Szatmár is; a közös hazából származó szászokat és vallonokat kezdetben külön néven nevezték, később azonban már csak *szásznak* s a germán nép lassan felszívta magába latin féltestvérét.

A vallon bevándorlók nem jöttek üres kézzel. Ők hozták magukkal a furmintot, s olyan virágokat ültettek a kis falusi házak s a kolostorok kertjébe, aminőket a bennlakók még sohasem láttak. Új veteményekkel és főzelékekkel ajándékozzák meg vendéglátóikat, akik náluk ízlelik meg először a póré-hagymát.

A magyar nyelv ma is őríz még francia jövevényszavakat (*botos*, *kilincs*, *lakat*, *tárgy*, *szekrény*, *mécs*, *paraj*, *zománc* stb.), továbbá személy- és helyneveket (*Lajos*, *Tállya*, *Fel-*, *Alistál*, *Mecsedfalva*, *Gyehánfalva*), sőt a francianyelvi hangjelölési sajátágok is meghonosodnak (ch = cs, sc = s, c = sz,

qu = k, gu = g, e, i előtt, il = ly, nk, hn és gn, in = ny.)

Szorgalmas, művelt nép a vallon, kereskedők, mesteremberek érkeznek velük, s honfitársaik Flandriából jövet gyakran keresik fel Duna mellé szakadt testvéreiket, kik a nagy kereskedelmi utak mentén szeretnek letelepedni. Az ő jelenlétük nélkül talán nehezebben is tudott volna gyökeret verni hazánkban az a francia hatás, mely a magyar kultúrát III. Béla óta oly mélyen átjárta.

II. SZERZETESÉK

Keresztesek után szerzeteseket küld az „édes” Franciaország, honnét minden nagy gondolat és mozgalom megtalálja útját a Duna felé. A Forradalom eszméi éppúgy megjelennek a nyugati határokon, miként Clairvaux-i Bernát keresztesvitézei a gyepüknel.

Az első magyarországi rendet, a bencéseket Montecassino s a római kolostorok küldik, tagjaik közt sok olasszal találkozunk. Cluny szelleme főként általuk hatott (II. Sylvester maga is bencés: szerzetesi neve Gerbert). Az első francia szerzetesek — a ciszterciek — Cîteaux földjéről indulnak, noha közvetlenül Heiligenkreuz küldi őket a tolnamegyei Cikádorra. A rend igazi elterjedése III. Béla idejére esik, aki közvetlenül Franciaországból hívja be őket. Az 1182-ben alapított zirci apátság szerzeteseit Clairvaux-ból kapta s ezért Nova Claravallisnak is nevezik. Pontigny Egresre küldi csapatát, Acey Pilisre, Troisfontaines pedig Szentgotthárdra.

Egyszerű dísztelen stílust teremt Clairvaux: falairól hiányoznak a középkor elején annyira kedvelt fantasztikus állatok és szörnyek, az oszlopokat és párkányokat szerény, növényi ornamentika díszíti.

A magyarországi cisztercita építkezések stílusa Burgundiában alakult ki: egyetlen épségben maradt

példánya a bÉlapátfalvi templom. SzentÉlyének egyenes záródása Fontenay templomát vallja ősenek. Zircen az alapfalakon kívül ma már csak egy magányos pillÉrköteg emlékeztet a régi templomra, Pilisszentkereszt egyházából, mely II. Endre legyilkolt feleségének Gertrudisnak testét őrizte, néhány faragott kő maradt meg csupán. Szigorú, aszkéta épületek ezek, talán egyedül ezek illenek erre a félig meghódított, alig-alig gyarmatosított vidékre: három hosszanti hajójuk egyhangúságát csak a kereszthajó enyhíti: a torony és az altemplom rendszerint hiányzik.

Szent Norbert rendje, a premontrai, Reims mellől érkezik, Mendin fehÉrvári prépost tár nekik kaput: Valroiból rajzanak ki Garábra, Szentkeresztre, Tűrjére, Váradelőfokra. Magyarországgal rokon ez a rend már eredetében is: Szent Norbert ereiben I. Béla, I. Géza és Szent László révén Árpád-vér folyik. A premontraiak építészete megőrizte a bencés templomok konzervatív formáit, de gazdagította azokat a francia kereszthajós rendszerrel. KisbÉny mintáit Cognat-ban, Montmajour-ban és Mouthiers-ben, Ócsáét pedig Aulnay és Cellefrouin templomain láthatjuk.

A Franciaországból érkező szerzetesek megnyitják az utat a francia építészet mélyebb befolyása számára s így az Árpádok országa a középkor születő ízlésének és tudományának legkeletibb tartománya lesz. Az utak, melyek a Duna mellől Franciaországba vezetnek, aligha lehettek elhagyottak ebben az időben. Szoros a kapocs az anyakolostorok és magyarországi településeik között: háromévenként keresik fel az itteniek Citeaux és PrémontrÉ generális gyűléseit, háromévenként látogatják meg leánykolostoraikat Franciaország apátjai és plébánosai. 1183-ban a Citeaux-i anyakolostor apátja Péter, Vilmos prior és két szerzetes kíséretében jön Magyarországra, de ugyanakkor Vticellensis párizsi

apátot is itt találjuk. A király az ő jelenlétében kelt oklevéllel biztosítja a cisztercita kolostoroknak ugyanazokat a kiváltságokat, melyeket Franciaországban élveztek.

A franciaországi cisztercita kolostorok különösen szorosra fűzik kapcsolataikat a magyarországiakkal. Erről a Troisfontaines-i Alberic krónikája is tanúskodik, melynek hazánkra vonatkozó adatai valószínűleg az egresi cisztercita rendházat meglátogató francia szerzetesektől származnak. A vendégek otthonosan érezhették magukat Egresen, Zircen, Szent Gotthárdon, Pilisen, Topuszkón és Bélakúton, hisz ezeknek a kolostoroknak apátjai a tatárjárás előtt kivétel nélkül, tagjai pedig nagyrészt franciák voltak. Zirc apátja 1208—18-ig Jean de Limoges, Clairvaux-i, Egres apátja 1204-től Hugo, Pontigny-i szerzetes. (Az előbbinek műveit Hováth Konstantin adta ki.) A francia lovageszmény magyar megtestesítőjét, II. Endrét, valamint második feleségét Yolanthé de Courtenay-t Egresen temették el, a királynénak annyira kedves Pontigny leánykolostorában, mely számára félig-meddig otthoni földet jelentett!

A francia építészet egyre erősödő hatása alól még az olasz kapcsolataikhoz ragaszkodó bencések sem tudták egészen kivonni magukat. Kisdisznód és Vértesszentkereszt tanúskodik erről; az előbbi Saint-Gilles díszkapujának „kivonatos kiadása”. A XII. században két Szent István korabeli templomot építenek át francia alaprajz szerint. A második kalocsai székesegyház az Avesnières-i Notre-Dame alaprajzát követi, mely talán VII. Lajos keresztes-hadjárata idején került hozzánk, mikor a francia király burgundi nemeseivel a Szentföldre vonult. Lehet, hogy francia mester építette, de az is lehet, hogy magyar építész, aki hosszabb időt töltött Franciaországban.

Okmányok bizonyítják viszont, hogy a gyula-

fehértvári székesegyház helyrehozásával francia művészt, Jean de Saint-Dié-t bízta meg a káptalan; a négy évig tartó munkáért 50 ezüst márkát kapott s az anyagot is a püspök szállította műhelyébe.

Gerevich Tibor mutat rá, hogy a középkori Magyarország a román stílus egyik legfontosabb bölcsője, s hatását még a szomszédos Ausztria felé is kisugározza. A szigorúbb burgundi stílus mellé csakhamar a napsugaras, életvidám Provence építészete társul: legszebb példa mindkettejük magyarországi hatására III. Béla palotája az esztergomi várhegyen. Antiochiai Anna és Capet Margit bizonyára nem érezhették magukat egyedül a termekben, melyeknek díszait földijük faragta, a kápolnában, melynek páros oszlopait délfraancia ég alatt alkalmazták először. Az oszlopszatot és a bim-bós fejezeteket az Arles-i Saint-Trophime, a Moissac-i apátság és a Saint-Lizier-i kolostor kereszt-folyosóiról ismerhették, a szentélyboltozás Cerisy-la-Forêt-re emlékeztethette őket. A kápolna koragótikus vonásai is francia eredetet hirdetnek: itt elegyedik ezidőtájt a román elem az éppen születő góttal s így az esztergomi palotakápolna Chartres és Rouen majdani stílusának első jelentkezése Magyarországon. Francia mester és magyar tanítvány működhetett itt együtt s talán épp ezt a testvéri munkát jelképezi a kápolna egyik ikerfülkéjének két oszlopféjezetén található két férfifej is. Az egyiknek finoman faragott arcát elegánsan göndörödő körszakáll csigái körítik. A hosszú keskeny arc, vékony orr, nagy szemek Capet Margit kíséretében érkezett francia mestert sejtetnek. A másik szobor széles és alacsony homlokú, kis szemű, rövid, tömpe orrú, kipödört bajszú férfit ábrázol: nem nehéz felismernünk benne a magyar faj vonásait. Kettejük műve is így áll szemben egymással: egyik oldalon a gyakorlott kezű, kifinomult szemű nyugati, másikon a tapogatódzó, makacs és elszánt magyar. A

tanítvány ugyan távolról tudta csak követni fölényes mesterét, az esztergomi műhely mégis Magyarország építészeti stílusának megújítója lett. A délfancia, provencei hatások mellett jól ismerte ez a műhely az északfrancia, normand formulákat. Ezeknek a vonásoknak egybeolvasztásából születik majd az a nagymagyar stílus, mely fejlődésének tetőpontját a csodálatos jáki templomban éri el. Az esztergomi magyar fej még nehézkes, darabos, nélkülözi a francia mester kezének könnyedségét. De ez nem ok arra, hogy a magyar makacsul visszavonuljon ebbe a nehézkességbe. Az esztergomi mester tanul és Ják eredménye igazolja vágyát, alázatát.

III. GÓTIKA

A tatárjárás után a román stílus a gótnak adja át a helyét. A magyar gótika azonban már elfordul a franciától, helyét a német hatás veszi át. A nagy román korszak mégis Villard de Honnecourt látogatásával zárul le: a francia gótika nagymestere bejárja az országot s aligha hihető, hogy IV. Béla ne vette volna igénybe neves vendége segítségét. Itt jártakor épül a budai királyi palota s Mária Magdolna egyháza a Várban. A nagy építész műve a Cambray-i székesegyház s valószínűleg dolgozott Chartres homlokzatán és üvegfestményein is. Vázlatkönyve, mely talán legfontosabb irányadónk, ha a francia gótika szellemével és építészeti problémáival meg akarunk ismerkedni, magyar templomok kövezetmintáit, Reims pillérkötegeit s a csodálatos Chartres-i ablakrózsát őrzik egymás mellett, mely utóbbinak bonyolult küllői és körei mögött Huysmans a mennyország színeit vélte megpillantani, a Chartres-i kék, lila és bíborpiros árnyalataiban. Bizonyára valamelyik magyar templom számára másolta le mintának az ablakrózsát, mely ki tudja, milyen hosszú utat tett meg, amíg a szombathelyi

pecsét stilizált formáiba egyszerűsödött. Nem tudhatjuk ma már, mennyi valósult meg Magyarországon a vázlatkönyv rajzaiból; talán csak az a Reims-i ablakforma lett közkinccsé, melyet Villard szintén lerajzolt, s melynek mását Sopron, Pozsony és Garamszentbenedek gótikus templomain láthatjuk.

Mi hozta Magyarországra Villard-t? Talán maga Szent Erzsébet, aki egy külön kápolna megépítésével bízta meg Cambray-ben? Lehet, hogy ez az ismeretség magyarázza a mester marburgi tartózkodását és vannak történészek, akik szerint Villardnak része lehetett az esztergomi székesegyház építkezéseiben is. A Chartres-i üvegfestmények egyikén szereplő *Stephanus Episcopus* sokak szerint az esztergomi Vancsa István érsekkel azonos. A különböző feltevések hol a kassai székesegyházat, hol az egri vár kápolnáját tulajdonítják Villard-nak, mindez azonban legnagyobbrészt merő találgatás: a nagy középkori francia építész kezenyomát eltüntette a törökdúlás, a sok háború. Szerepe azonban még így is fontos: ő a zárókő, melynél véget ér egy korszak, a francia román építészet hatása, hogy jóval később, a barokkban, ezúttal osztrák mesterek továbbítsák Magyarorszáig felé egy fejedelmi stílus mintáit.

IV. SZENTEK

Francia szentek kultuszáról ad hírt a hahóti szertartáskönyv, francia szentek vertek először gyökeret magyar földön, de magyar szentek voltak Párizsban az Árpádok országának első követei. Szent Márton nevéhez Pannonia szelídsége társul s mikor „Bouillon Gottfried keresztesei átvonulnak Magyarországon, az a tudat hatja meg őket legjobban, hogy Szent Márton szülőföldjét tapodják.” A középkori legendák magyar királyfit látnak az irgalmas szívű lovagban, ki köpenyének felét megosztja az országút sebhelyes koldusával. Nagy Károly

anyja, Nagylábú Berta, szintén magyar királylány: apja Florus magyar király, anyja Blanche-flor királyné — ugyanaz a Florus, aki Szent Márton családfáján is szerepel és aki Alpadusnak (Árpádnak?) adja át később a helyét. Nagylábú Bertával, akit ártatlanul üldöz Pipin király udvarának intrikája, hűségben és szelídségben csak Szent Erzsébet veteledhetik, a wartburgi szent, aki költői himnuszok és miniatűrök ihletője lesz francia földön. Máig is ő az egyetlen szent, akit *magyarnak* tisztel Franciaország, ő az, akinek jóvoltából a legrégibb gót székesegyházban sem érezheti magát egészen egyedül a keletről odaszakadt vándor. Yolande de Courtenay hercegleány esküvőjén csodálhatta meg először francia trubadur Árpádházi Erzsébetet, mikor az megjelent otthon, II. Endrének udvarában. Flandria, Spanyolország misekönyveinek, kalendáriumainak miniatűrjein mind gyakrabban jelenik meg a rózsalegenda szentje s a párizsi festők legszívesebben azt a jelenetet ábrázolják, amikor fátyollal és koronával szépíti az angyal Erzsébetet. A novemberi ünnepek naptárlapján virágzó földek, szelíd lankák között áll a szent — pulchra fide facie — fejére koronát helyez az angyal és a háttérben, miként a többi miniatűrön is, mindig ugyanaz a primitív, kedves facsoport ismétlődik. Nicolas Bozon az 1320 körül élő francia zsonglőr nem Wartburgba, hanem a magyar király udvarába helyezi az első csodatetteket és Rutebeuf, a „szegény” költő is elsősorban a *magyar* királylányt énekli, a hölgyet, „akit annyira szeretett Jézus Krisztus”. A francia életrajzok sohasem mulasztják el, hogy Árpádházi eredetére utaljanak, sőt a többi magyar szentről is mintegy csak az ő révén akarnak tudni: őseit keresik Szent Istvánban, Imrében, Lászlóban, akinek francia rokonságát gondosan tisztázni igyekeznek.

V. A RENAISSANCE ELŐJÁTÉKA

A Sorbonne-on is megjelennek a magyarok III. Béla uralkodása alatt. Egy ország kultúrája sem volt olyan közel hozzánk a középkorban, mint Franciaországé. A rendházakban és kolostorokban francia szerzetesek tanítanak, Lukács érseknek Gerardus Puella a mestere a párizsi egyetemen s ugyanott négy magyar pap tanul: Adorján prépost, Jakab és Mihály. A negyedik: Bethlen diák, Szent Genovéva monostorában hal meg, nem hagyván hátra adósságot, „sem zsidónál, sem kereszténynél”. Talán az ő porladó teste a mag, mely később oly terebélyes fát hajt! Nemsokára már „a gyönyörök paradicsomának” nevezi Párizst Gui de Bazoche és a szent dombon, ahol nemrég Bethlen kanonok sétált, csakhamar az aquinói szent szavai hangzanak s a legelső magyar diákok már ismerhetik Abélard-t, a lírai ihlet fűtötte bölcselőt, kinek himnuszaiiban a még jó két évszázadot késő renaissance érzik. III. Béla udvarából könnyű és biztos út vezet a Sorbonne felé: a párizsi magyar diákok közt szerepel Elvin, kit a király az egyházi zene tanulmányozására küld Franciaországba.

A párizsi diákok zöme a szerzetesrendek soraiból kerül ki. A premontrei kanonokok párizsi háza teli magyarokkal — a kollégium mellé kis kertet vásárolnak Guillaume le Hongre, Magyar Vilmos özvegyétől. A dominikánusok párizsi otthona felé veszi útját 1269-ben Magyarországi Salamon testvér. Itt javában dül a harc az egyetem és a kolduló rendek között s a hányatott életű Rutebeuf-öt ismerik már néhányan a diákok közül. Magyarországi Salamon nem utazik behunytt szemmel, megnézi Kölnt és Stummelnbe is elmegy, ahol kegyes csellel meglesi a híres Krisztina begina stigmáit. A magyar diákok közül egyik sem érkezik olyan szerencsés időpontban, mint ő. Most tért vissza Olaszország-

ból Aquinói Szent Tamás, most tanít először, mint mester és fejedelem, „regens et magister”.

A legszebb eredményekkel azonban Szent Ágoston remetéinek rendje büszkélkedhetik. Ezek a műveltségre éhes szerzetesek előzőnlőtték Párizst, mely „egregia litterarum civitas, artium urbs famosa, eruditionis schola praecipua” az ő szemükben. Az első magyar, aki elnyeri a magiszteri fokot a Sorbonne-on, Magyarországi Sándor testvér, ágostonrendi testvér. Az ő tanításának emlékét őrzik egykori hallgatójának Prosper de Reggionak, Lombardus Sentenciáihoz fűzött kommentárjai, melyekben magyar mesterének véleményét Alain, Yves de Caen, Duns Scotus és Aycardus szava mellett idézi, egy sorba állítván őt a középkori skolasztika legnagyobb tekintélyeivel. Magyarországi Sándor utóda a rend egyik legnagyobb büszkesége, Stephanus de Insula de Hungaria. Idővel maga is előad az egyetemen a Sententiák könyvét magyarázza. Az Anjouk pártfogoltja ő: Nagy Lajos és felesége Erzsébet járnak közben érdekében, a pápánál. A magyar király udvarában három párizsi magisztert is találunk: Stephanus de Insulát, Nicolaus Nicholait és Petrus de Vrebelt.

Nagy Lajos különösképen szerette az ágostonrendieket. A királyi kancellária reformja francia befolyásra mutat és itt e három Párizst járó főpapra gyanakodhatunk. Nagy Lajos, kinek lelke a korai renaissance-ével rokon, könnyebben barátkozik a szelíd, derűs ágostonrendiekkel, mint a Tamás utáni skolasztika szigorú és merev művelgetőivel. De a Párizst járó ágostonrendiekre a nápolyi udvarban is szeretettel gondolnak, elsősorban az „igen híres, katolikus és devotus” Petrarca. Ez a három magyar a középkor legszebb példáival térhetett meg hazájába: a Sorbonne-on Szent Tamás hagyományait találják, ég és föld között pedig Petrarca az útítársuk.

Nagy Lajos uralkodása alatt jut el Magyarorszá-

gon a francia lovageszmény ahhoz a virágzáshoz, melynek első nyomai már III. Béla alatt jelentkeztek. Az Anjou-házból származó király példaképet, véd-szentet és őst tisztel Szent Lászlóban s a magyar lovagvilág posthumus legendája Toldi Miklós alakjában talán a szaracénverő Rainouart mesés hőstetteiből merít ihletet. Küküllei János munkájában Anonymus óta először találkozunk a francia történetírás a magyarral. Guillaume de Nangis Szent Lajos élet-rajza (vagy méginkább annak forrása), méltán válik a szentet és lovagot egyaránt tisztelő magyar lovagkirály élettörténetének egyik mintájává.

Nagy Lajos, akit különben rokoni szálak is fűznek a francia udvarhoz, szerepet kap abban a regényes trónkövetelő-mesében, mely a sienai kalandor, a „Re Giannino” alakja köré szövődik. Cola di Rienzo kegyeltje azt állította magáról, hogy Louis le Hutin és Clémence de Hongrie gyermeke, Nagy Lajos nővéréé, kinek síremlékét ma is megcsodálhatjuk Saint-Denis-ben. Gianninot, aki Franciaország királyának vallotta magát, rokonának ismerte el Nagy Lajos és mint ilyent támogatta az európai udvaroknál.

A magyar-francia kapcsolatok néha azonban egy történelmi regény legszínesebb lapjaival is vetekednek! A Nagy Lajos udvarának vendégei között ott találjuk a morcos, ingerlékeny poétát, Eustache Deschamps-t, aki Mária magyar királyleányt dicsőíti négy balladájában, szépség, jóság és erényesség példaképének nevezvén őt. A francia királyi család egyik tagját, Lajos orleansi herceget szemelték ki Mária férjéül: a „tizenöt esztendő májusi rózsa” azonban, akinek arcát a költő szerint csak a trójai Helénáéhoz lehet hasonlítani s kinek tulajdonságait a lilium, a cédrus, az olajfa s az ibolya jelképezi legtökéletesebben, a luxemburgi Zsigmondnak nyújtja kezét s a családott vőlegény, ki már a „Magyarország királya” címet is felvette neve mellé,

kénytelen visszafordulni Troyes-ból, ahol mellőztetésének híre érte. Deschamps valószínűleg annak a követségnek tagjaként került Budára, amelyik a magyar királylány házasságát volt hivatva előkészíteni. Talán küldetésének kudarca is hozzájárult ahhoz a sötét, epés, gonoszkodó képhez, amit hazánkról rajzolt: a nehezen járható magyar utak, a kietlen hegyvidék, a tél viszontagságai ugyancsak elkedvetlenítették a finnyás franciát, aki paradicsomot várt és poklot talált helyette. Duzzogva vonult vissza hazájának szelíd, barátságos vidékeire, megnyitván azoknak a később oly nagyszámú franciáknak sorát, kik irtóznak az utazástól és ha mégis rá kell szánniuk magukat, azzal a boldogan gőgös elégtétellel térnek vissza otthonukba, hogy kár volt onnét kimozdulniok. A zsörtölődő Deschamps-nak még egyszer alkalma nyílt bosszút állani a kellemetlen magyarországi napokért: a nikápolyi vereség szolgáltatta az ürügyet. Zsigmond felhívása, mely a törökök elleni csatára szólította a nyugati népeket, különösen kapóra jött annak a francia nemesi osztálynak, mely nem szerette soká pihentetni fegyverét. A Nikápolynál megvert tízezer lovagból azonban csak hírmondónak jött vissza néhány, akit a busás váltságdíj reményében életben hagytak a törökök. Páris minden templomában gyászmisét mondanak a nagyrészt ifjan elpusztultak lelkiüdvéért s a krónikáíróknak bőséges alkalmuk nyílik levonni a történelemből adódó épületes tanulságokat. Van aki gyávasággal vádolja a magyarokat, pedig a francia lovagi hiúság idézte elő a katasztrófát. Mondanunk sem kell, hogy költőnk az utóbbiak közé tartozik. Zsigmond idejében azonban másik francia költő is járt Magyarországon: a Belle Dame sans merci költője, Alain Chartier, aki VII. Károly követségében fordult meg Budán.

Csaknem másfél évszázaddal később jön Magyarországra Pierre Choque, Bretagne-i Anna hűsé-

ges heroldja. Szintén királyi házasság ügye hozza hazánkba: Foix grófjának és VII. Károlytól született Madelaine de France-nak lányát, Annát kíséri leendő férje, II. Ulászló elé. Choque-ot, aki a „rhétoriqueur”-ök iskolájához tartozott, s az udvarnál a szertartások tudós ismerője volt, a heraldika s az ünnepek rendje érdekelte mindenekelőtt. Leírásában, amit útjukról adott, felvonul a renaissance minden ünnepi pompája: Velence káprázatos vízi parádéja s a fogadtatásukra kivonult magyar főurak tábora, címerek és öltözékek színpadi gazdagságában. A herold azonban meglátja az országot is a címerállatok és a szertartások mögött: a Mohács előtti Magyarország ez. — Eustache Deschamps utóda jóváteheti amannak igazságtalanságait: bámulva áll meg Mátyás palotájában és lelken-dező jelzői végén únos-untalan visszatér a nyomósító formula: „que je viz jamais!” Leírja a magyar tájat s hosszan értekezik a királyi jövedelmekről, de a népre, a társadalmi osztályokra is kiterjed figyelme. Aquincum romjainál pedig felelevenít egy régi mondát, Sicambriáét s a Trójából menekült franciákét, melyről később még bővebben fogunk szólni.

VI. DIÁKOK

Nemcsak teológiai műveltséget nyernek a magyar diákok a Sorbonne falai között: a világi tudományoknak és művészeteknek is bölcsője Párizs. Első magyar verses nyelvemlékünk, a Máriasiralom valószínűleg Geoffroi de Breteuil latin himnuszának parafrázisa. Történetírásunk pedig láthatóan francia nyomokon indul. Béla király jegyzőjének, P. mesternek vagy másként Anonymusnak személye sokakat foglalkoztatott már. Ez a könnyed, regényességre és képszerűségre hajlamos írástudó valóban távol állott mindattól, amit „barátkrónikásnak” nevezhetnénk. Magas, nagyvilági műveltségét

valószínűleg Párizsban szerezte. Forrásai, melyeket naív, de elegáns szépirodalmi formába öltöztet, a párizsi egyetem divatos történeti munkái: Dares Phrygius trójai története és egy kedvelt Justinuskivonat. Nem ismerjük P. mester életének történetét, de bizonyos, hogy az ő jelenléte Párizsban a legfontosabb kapcsolat, mely valaha is a Sorbonne és Magyarország között szövődött. A francia középkor tudományossága ajándékozott meg azzal a művel, mely hazai történetírásunk alapja és mindmáig is egyik legfontosabb forrása maradt.

A Sorbonne első virágzása idején alázatos magyar teológusokat látott falai között, akik közül néhányan abban a szerencsében részesültek, hogy Abélard-t és Szent Tamást ismerhették. Párizs magyar diákjai a tudomány valóban aszketikus szenvedélyét ismerhették meg a kollégiumok falai között. Nélkülözés az osztályrészük: hányszor fogad szegénységet Christianus de Hungaria, míg elérheti a végső egyetemi grádust! A felavatást követő áldomás kötelezettségének azonban még ő is eleget tesz, a magyarokat befogadó *angol nemzetség* szokásai szerint. Vajjon milyen keservesen szerzett pénzecskét ittak el 1381-ben Szegény Szent Júlián temploma mellett, a Kalapácshoz címzett kocsmában?

Akadnak azonban szerencsésebbek is, akik alaposan ki tudják venni részüket a párizsi mulatságokból: a feljegyzések szerint Magyarországi Tamás prokurátorra választásának örömeire húsz párizsi szoliduszt fizet magister-társainak a Szent Mathurin templommal szomszédos tavernában.

Mind több magyar kér bebocsátást a Sorbonne angol (később német) nemzetségébe, mely a magyarokat is magába öleli. Angers, Avignon, Montpellier matrikulái magyar neveket őriznek, Orléans két jogtudósának nehezen felismerhető neve mögött talán Daru Máté és Bagoly Gergely rejtezik. Magyar követvetségek érkeznek Párizsba: Pruisz János váradi

püspök 1487-ben 200 lóval és sok daliával vonul be. A püspök szerény — valaha felölti még a franciskánus ruhát — méltatlannak érzi magát a fényes, egyetemi fogadásra és annyit kér csupán, hogy Alexandriai Szent Katalint tisztelhesse. Kívánsága teljesül s a magyar püspök kedvéért kápás mesterek és csuklyás diákok körmenete vonul a szent leány temploma felé.

Mátyás korát éljük, a renaissance szelleme feszegeti már a Sorbonne kapuit s nincs messze az idő, midőn Rabelais művében paródiává fajul mindaz, ami két évszázad magyar diákjait lelkesítette. Az új szellem valóban óriásokat nevel majd a gondolat megszállottaiból s a megújuló évszázad nem teológusokat, hanem humanistákat lát Párizs falai között.

De még nem áll a Collège Royal, és Mátyás kegyeltje, Magyarországi Mihály a Sorbonne szándékáért lelkesedik, midőn a héber tudományok érdekében elsőik közt száll síkra. A zsidóság megtérítése a cél, melyet a bázeli zsinat kitűzött. Magyarországi Mihályban erősebb volt Nyugat s a tudomány mérge, mint társaiban. Lelkének üdvössége függ attól, hogy viszontláthassa a tudományokban dús város tornyait s búcsút mond hazájának a földért, mely már Bethlen diákot is mindörökre keblébe fogadta. A tudomány mohósága legalábbis annyira elvakult, mint az élvezeteké, mert kolostora értékes könyveit is magával viszi a pálos s azok csak halála után kerülnek vissza.

A középkor csaknem egyszerre húny ki Budán és a Szajna mentén, hogy a szellem újabb, édesebb örömeinek adjon helyet, újságnak, mely a magyarokat éppúgy lelkesíti, mint Rabelais jóságos óriásait.

VII. FŐPAPI HUMANISTÁK

Az éledő humanizmus nem szegény diákokat talál Párizsban, hanem hatalmas főpapokat: nekik

nem kell szegénységi fogadalmat tenniök, hogy megszerezhessék egyetemi fokozataikat; barátságukat keresi mindenki! Az egyik: Gosztonyi János, püspök, politikus és diplomata. Udvari ember: Ulászló titkárának szolgálatában kezdte pályáját, majd a francia származású királyné, Anne de Foix tolmácsa lett s Párizsba már Győr püspökeként érkezik. A humanisták nem fukarkodtak bókjaikkal, mikor a magyar főpapról volt szó. Platonhoz és Pythagorashoz hasonlították, szentségéért, alázatosságáért lelkesedtek és műveik ihletőjeként emlegették. A misztikus újplatonizmus tartja varázslatában a győri püspököt, az az áramlat, mely az előreformáció egész Franciaországát áthatja. A teológiai spekulációk iránt elfásult kor új utakon reméli elérni Istent s a platoni eros fűtötte lélek a misztikus szemlélet körein át tör a végső bírás felé.

A Gosztonyi „ihlette” művek közül leghíresebb Clichtove-nak, a híres humanistának Elucidatoriuma, melyet az egyházi szövegkritika egyik fontos állomásának kell tekintenünk. Az Elucidatorium a mise s általában az egyházi liturgia szövegeit magyarázza s ezáltal a szent szertartások szellemét akarja közelebb hozni a papsághoz s a hívekhez. Clichtove Gosztonyi „kegyes únszolásának” engedve írja meg művét, melyet „grammatikusokat illető” feladatnak tekint. A győri püspököt, aki Párizsban a misztikus Dyonisius Areopagita műveibe mélyed, bizonyára a magyar klérus elmaradottsága bírja rá, hogy a szent hivatal homályait eloszlatni igyekezzék.

Az Elucidatorium merész bíráló szelleme kihívta a Sorbonne ellenkezését s Clichtove műve indexre került. A párizsi egyetem ezzel Gosztonyi eszméjét ítélte el s a könyv körül keletkezett vihar, — melyben a Sorbonne álláspontját Natalis Bëda képviselte, aki a királyai, Navarrai Margittal és Erasmussal is szembeszállott már — tulajdonképp a magyar püspök

újító szándékai miatt támadt. Clichtove-nak másik, a párizsi egyetem címerével díszített műve a királyi hivatásról szól s a még gyermek II. Lajos magyar király számára készült, kinek tehetségét, könnyű elfogását a püspök a humanista előtt annyiszor magasztalta.

Milyen világba kerül haza az előkelőn tartózkodó humanista kedves Párizsából? Királya, kit Clichtove-val jóelőre a keresztény hit apostolává avatott, a mohácsi csatamezőn vesztő fiatal életét s a reformáció első, vad küzdelmeiben vajjon ki kíváncsi a szellem emberének Erasmus műveiben fogamzott érveire? A parasztlázadás és Zápolya korában nem bizonyult elegendőnek a finom tartózkodás és Gosztunyi nem merülhetett el büntetlenül a csillagokban és Párizs misztikus újplatonizmusában. Ez utóbbi veszedelmeitől párizsi mestere később is óvta őt s a rosszhírű tanok helyett Aristoteles olvasását ajánlotta neki. Gosztunyi több ízben fordult Clichtove-hoz és tanácsot kért tőle püspöki működésére vonatkozóan. A magyar püspök a kereszténységet igyekszik összebékíteni a platonizmussal, a francia teológus azonban a Physika olvasására serkenti őt. De a hazai veszedelmek ellen a nagy Stagirita sem nyújthat védelmet. Egyik párthoz sem csatlakozott a humanista (valószínűleg egyformán megvetette mindet!) s így mindegyiket ellenségévé tette: Zápolya emberei halálra kínozták az agg főpapot, kinek sorsa talán minden idők humanistáinak s elsősorban a magyaroknak végzetét példázza. Valószínűleg nem ő az utolsó, aki elvész a szellem által, mely nem menthet meg egy méltatlan kort, mikor az önvesztét keresi.

VIII. DUDITS ANDRÁS

Civis mundanus, „világpolgár” volt Dudits András, a horvát apától és olasz anyától született magyar humanista, akinek személyében először jelenik meg Magyarországon amaz európai szellem, mely a humanizmus óta máig sem tudott végkép győzni, vagy elveszni a méltatlan kor süket zürzavarában. Budán, a középeurópai humanizmus egyik legfontosabb fészkeiben látta meg a napvilágot, hogy életrajzából majd a kortárs Európa lázas és színes szellemi térképe bontakozzék elő, párizsi és padovai humanistákkal, zsinatokkal, diplomáciai utakkal, császárokkal és költőkkel, Bécs, Párizs, London és Krakkó udvaraival, velencei könyvnyomtatókkal s egy furcsa szerelmi regénnyel, mely derékban töri ketté egyházi pályáját, hogy visszaadja őt humanista tanulmányainak, melyek számára Boroszló magánya bizonyul a legjobb környezetnek. A politikával azonban itt sem szakít teljesen: Ferdinánd ágenseként s a lengyel kérdésekben meghitt tanácsadójaként szerepel. Mátyás humanizmusának még emléke is megsemmisül a törökdúlta Magyarországon, s a szellem emberei vagy Gosztonyi sorsára jutnak, vagy az önkéntes száműzetést választják, hogy külföldi egyetemek és udvarok közt szóródják szét a magyar renaissance öröksége. Ez az eklektikus szellem, ez a szigorú bírálataiban is óvatos diplomatának bizonyuló humanista, származásával és jellemével egyaránt Középeurópa írástudóinak sorsát testesíti meg előttünk és ki tudja, meddig kell még hiányát éreznünk a magyar *szellem* történetében annak, aki előkelő császár küldetésében, a tridenti zsinaton sem feledkezett meg vérző hazájáról, ékesszólóan festve annak sorsát az Egyház képviselői elé.

Duditsot már nem a Sorbonne vonzza Franciaországba. A középkori teológia szentélye Rabelais szatirikus regényének leghálásabb céltáblájává lőn

és Pantagruel már az újjászületett tudományok tűzhelyén találkozik Panurge-zsel. A Collège Royal-ból Padova szelleme árad. Vicomercato tanításában Aristoteles és Pomponazzi tételei egy születő materializmussal párosulnak. Dudits ennek az új irányzatnak legelőkelőbb stilisztája. Ő írja át finom, cicerói latinra Vicomercato Meteorologicáját, mely tisztán tudományos eszközökkel igyekszik megmagyarázni ég és föld tüneményeit, kizárván minden isteni beavatkozást. De az újplatonizmus csábításai még az ő idejében is erősek: Dudits azt a Dionysius Areopagitát fordítja, akinek misztikája Gosztonyi párizsi éveinek legmélyebb élménye volt.

Ő a legkozmozopolitább szellem honfitársai között és ő jut legközelebb a francia renaissance köréhez. A Pléiade, a Brigade des Bons csodálatát éppúgy kivívja, mint Angliai Erzsébet udvaráét. Párizsi évei alatt olyan barátokat szerzett, mint Dorat, Imbert, Mercier, Ronsard, Turnèbe és Vicomercatus. Később, mikor már az eretnekség felé hajlott, Bèze, Choisyn, Joudains, Languet és Ramus tartoznak abba a nemzetközi csoportba, mely mindvégig fenn tartja szoros kapcsolatait Dudits-csal. A boroszlói humanista még Justus Lipsiussal is levelezik, akinek hatása hosszú időre meghatározta a XVII. század Franciaországának életszemléletét. Ő az első magyar, akinek révén a dunai ország egy nemzetközi szellemi közösség tagjává emelkedik, ő az első, aki a toll és az írás eszközeivel győzte le a Magyarország s a Nyugat közti távolságot:

Dudice Sbardellat, grand honneur de l'Hongrie
 Beaucoup de nations, de forests et de monts
 Grand nombre de cites de rivières et ponts
 Separent mon terroir de ta douce patrie;

— — — — —
 Pour parler aux absens, o ma chère moitié
 La nature inventa en faveur d'amitié
 Les lettres, le papier, avec l'encre et la plume...

IX. KÖLTŐK ÉS LEGENDÁK

Sámboky János méltán csatlakozik ahhoz a körhöz, mely otthon érzi magát a nyugati humanizmus tűzhelyeinél. Költő, filológus, orvos és műgyűjtő: az új kor univerzalizmusának egyik legérdekesebb megtestesítője. Párizsban Dorat és Turnèbe a mesterei, filológusokkal, matematikusokkal barátkozik: Henri Estienne és Plantin nyomdája sokat köszönhet anyagi és szellemi segítségének. A francia humanizmus mesterei mögött évszázados szellemi hagyomány áll és a magyar tudós, aki már Mohács országában látta meg a napvilágot, miben sem marad mögöttük: egyéniségében, életpályájában felleljük mindazokat a vonzásokat, melyek az ideális humanistát jellemzik: könyvbarát és műélvező, poeta doctus és az antverpeni nyomda irányítója; metszet- és éremgyűjteménye magában is elég lenne, hogy ismertté tegye a nevét, a mellett orvos és történész, Bonfini művének kiadója és továbbfolytatója. Bécs, Padova és Párizs között zajlik le a szép, nagylevegőjű élet, melyben megtaláljuk mindazt, amiért kora lelkesedett, ami az új szellem letéteményeseit lázba hozta. Növénytani kutatások, versek, virágok, szép nyomtatványok, képek, érmek, filozófiai munkák: ezek voltak a mohó, minden ismeretet, a szellem minden élvezetét magához ölelni óhajtó humanista életnek külső tartozékai.

A humanista Franciaország előtt azonban egyébként sem volt ismeretlen Gosztunyi, Dudits és Sámboky hazája. Ma is sokan emlegetik még Ronsard családjának magyar származását, noha ezeknek az elméleteknek nem lehet sok hitelt adnunk. Maga Ronsard nyújtott azonban tápot nekik versével, melyben ősről beszél, aki a „jeges Duna” partján született, Magyarország alatt, „egy hideg honban”. Románok és bolgárok vetekedtek a Pléiade vezércsillagának őséért, „Marquis de Ronsart”-ért. A ho-

mályt Eckhardt Sándor feltevése oszlatta el, aki a távoli márkiban a kereszteshadjáratok után a Balkánon letelepedett franciák egyikét véli látni.

A Pléiade-ot még egy legenda szálai is a „jeges” Magyarországhoz fűzik. Ez a legenda — Sicambria legendája — évszázadokig élt magyarok és franciák körében. Ronsard, ki a csonkán maradt Franciadeban népének homerosi hőskölteményét akarta megírni, Trója ölén keresi annak eredetét. A francia nép ősapja, Francus elmenekül családjával a mítosz szétdúlt városából, hogy letelepedjék a Duna partján, új hazában, melynek fővárosát Sicambriának nevezi. A francia nép útja innét vezet tovább, mai földje felé. Az új hazának neve Pannonia, Sicambria pedig azonos Budával. A magyar-hún ősmondák köre itt a francia nép mithológiai származásának hiedelmével ölelkezik s mi több: Ronsard forrása, Jean Lemaire de Belges, a „nagy retorikusok” egyike, mesés történelmében franciákkal rokon népnek tekinti a magyart, keleti testvérnek, ki Francus ágával közös törzsből fakadt, mindkettőjük közös földjében, a csodás Trójában.

Sicambria legendájának eredete a középkorra nyúlik vissza s valószínűleg Franciaországból érkező szerzetesek hozták magukkal. Itt azután Aquincum romjaival azonosították s a legendás várost, melyet korábban Attila székhelyének tartottak, Francus népe első pihenőjének hitték, hogy így a középkori francia kapcsolatok jelképévé s a két népet már a legenda légkörében is egybefűző barátság emlékévé legyen.

Magyar királyokat dicsőít Jean Lemaire *Illustration de Gaules*-jában: Albertet, Ulászlót és Mátyást! Magyar királyról azonban addigra már más költő is énekelt: François Villon, az „elmúlt idők hőseinek balladájában”, melynek refrénje, „de hol van Nagy Károly a hős?” a „tavalyi hó” szomorúságának párja.

Il n'est qui contre mort resiste
Ne qu'y trouve provision,
Encor fais une question:
Lancelot, le roy de Behaigne
Où est il? Où est son tayon?
Mais où est le preux Charlemagne?

Lancelot, „Bohemia királya”, nem más, mint László, magyar trónon e néven, ötödik. Ha nem hal meg oly váratlanul, a magyarság az erősödő francia királyság szövetségében lehetett volna Középeurópa nagyhatalma s a magyar renaissance ugyanúgy francia szellem jegyében bontakozott volna ki, mint a középkor. 1457 december 8-án ötszáztagú küldöttségben érkeznek meg Magyarországra, Ausztria és Csehország főurai és főpapjai abba a Tours-ba, melynek temploma Szent Márton ereklyéjét rejt, kit a középkor gestái „magyar királyként” tiszteltek. Várdai István kalocsai érsek vezeti a küldöttséget, Padova és Ferrara iskoláin tanult főpap, Janus Pannonius barátja. A latin beszéd, melyet VII. Károly előtt elmond, s mely lányának, Madelaine-nek kezét kéri ura számára, először hivatkozik azokra az érdemekre, melyeket a magyar nép a kereszténység védelmében szerzett. VII. Károly beleegyezik a házasságba és a magyar küldöttség Tours-i napjait fényes ünnepek teszik változatossá. A krónikák sokat írnak a Gaston de Foix rendezte vacsoráról, Szent Julián apátságában. Színes sorok emlékeznek meg a 140 aranytál inyes ételéről s azokról a jelképes játékokról, melyek az ünnepélyt befejezték. A követség és az udvar mulat, de a királylány baljós álmokat lát s karácsony táján megérkezik a rossz hír: V. László meghalt. Pestis vitte sírba, vagy mérge? Tours érseke mond érte gyászmisét, 1000 gyertya és 500 fáklya fényénél. Az oltár körül 5 feketébe öltözött nemes a király öt tartományának gyászát jelképezi. A követség cso-

magol és Párizson keresztül veszi útját hazafelé. A kíváncsi nép Szent Jakab kapuja elé vonul, a szél-malmokig, hogy mielőbb láthassa a csodálatos menetet, melynek különös kocsijai a francia nyelvet egy távoli magyar község (Kocs) nevével gazdagítják. A kapukban érsek, püspök és rektor várják a követséget, melynek szánjai talán még a kocsiknál is nagyobb csodálatot érdemelnek. A magyarok tiszteletére felvonul az egész egyetem, a Notre-Dame-ban nagymisét mondanak, Saint-Denis székesegyházában pedig csókra nyujtják a Szent Kereszt ereklyéjét. Villon, ki ekkor már kiszabadult börtönéből s kinek egyik legnagyobb ellensége is a Szent Jakab kapu előkelőségei között fényeskedett, bizonyára eltörprengett királyi élet, királyi ifjúság múlásán: „Il n'est qui contre mort resiste.”

X. REFORMÁCIÓ

A francia humanistákban őszinte és buzgó barátokra tett szert Magyarország. Ez a barátság sohasem tért le a szellem útjairól, sohasem változott át politikai kapcsolattá. Mégis, a török és német között vergődő magyarság önzetlen szószólókra lel az ékesszavú humanistákban: Jacobus Bongarsius 1600-ban jelenteti meg *Rerum Hungaricarum Scriptores* című gyűjteményét, melynek előszavában a „hit védőpajzsának” és a „kereszténység védőbástyájának” szomorú sorsát festi. Európa népeinek segítségét kéri a törökkel viaskodó Magyarország számára. Ő már csak a pusztulást látja, s úgy tekint a letiport országra, mint a halál szobrára, Európa népeinek gondtalan lakomáján. Sámbooky barátja, a jeles könyvnyomtató Henri Estienne — talán udvarias tapintatból — 1575-ben, Mohács után is a tejjel-mézzel folyó Kánaánban gyönyörködik, hexameterei a régi Magyarországnak állítanak emléket:

Harci erőben dús, sok termő földje hátán
Bővizű száz forrás táplálja búza kalászáat,
Barma temérdek és híre messzire ér a borának
Boldog léte felül, méhében sok nemes érc van;
Pannonia volt rég, hívják ma Hungáriának,
Biztos oszlopa ő Európának török ellen.

(Birkás Géza fordítása)

Az előreformáció Franciaországa után már a reformációhoz s az új kor filozófiájához fűzik szálak a szellem magyar embereit. Szerzetesek helyett most prédikátorok kelnek útra, hogy bejárják Németországot, Hollandiát s útba ejtsék Genfet is, ahol Béza (v. Bèze) fogadja őket. A XVII. sz. első felének Magyarország zsoldárokat tanul Franciaországtól, de ezeket is elsősorban német közvetítéssel. Goudimel, Bourgeois és Maistre Pierre dallamai hangzanak fel a fatornyos erdélyi templomokban. Szenczi Molnár Albert Lobwasser darabos fordításában ismeri meg Marot és Bèze szövegeit s a kecses francia formák nála ölelkeznek először az ősi, magyar ritmussal. „Frantzia Nótát” énekelnek a hívek, s a templom tetőzetét hol vasas németek, hol török jancsárok gyujtják a fejükre.

Mit jelenthetett külföldre kerülni ezekben az időkben? Milyen hivatástudatot vittek magukkal a vándor protestáns diákok Rembrandt és Plantin városaiba? A holland nyomdák és egyetemek falai közt tanuló erdélyi diákok sorsa inkább hasonlít a középkori Sorbonne ágostonrendi szerzeteseinek, mint a gazdag és irigyelt humanista főpapoknak pályafutására, akik előtt nyitva állottak Európa udvarai s akik egy hatalmas császár képviselőiként jelentek meg a zsinatok szószekén.

A Párizsból érkező humanista főpapok Vicomercato filozófiai nézeteit és az újplatonizmust hozzák magukkal, Leyden és Utrecht protestáns diákjai pedig Pierre de la Ramée és Descartes bölcséletével ismerkednek meg. A magyar protestantizmust

védőn magába fogadó Németalföld valaha a „filozófia fejedelmének” is menedéket nyújtott, miután az már megjárta Magyarországot, ahol küzdött Bethlen Gábor seregei ellen Érsekújvárnál. Talán épp az esztergomi hegyekkel szemben, hol valaha Marcus Aurelius virrasztott sátrában s hol Szentföld felé igyekvő francia bárók mondtak utoljára búcsút egy rokon világnak, talán épp a Duna partjain töprengett, egy tétlen téli pihenőjén, a kályhapadkán a nagy Módszer első mondatai felett. Descartes követői vetik majd meg a magyar filozófiai irodalom alapjait. Apáczai Csere János *Magyar Encyklopaediája* az első, tapogatódzó erőfeszítés: a Pierre de la Ramée nyomán lefordított *Magyar Logikácska* pedig valóban „kitsindedek” számára készült: a magyar filozófia tapossa benne gyermekcipőit.

Apáczai Csere szerény kísérlete nyomán nyílik csak meg igazán az út a magyar Cartesiánusok számára, akik közül kétségtelenül legérdekesebb Apáti Miklós alakja. Ez a magyar bölcselő nemcsak a Descartes-i filozófia elemeit olvasztotta magába, hanem felszívta azt a misztikát is, mely az ellenreformáció idejében egy megújhodott egyház, egy születőben lévő spiritualizmus lépteit kísérte. *Vita Triumphalis*-ában Jacob Böhme, Kempis Tamás és Hugo a Sancto Victore hatása keveredik azzal a szellemmel, mely Amsterdam rabbijának, Menasse B. Israel-nek köréből árad. Magyar Cartesiánusok kelnek a Descartes-i logika védelmére abban a vitában, melyet az erdélyi származású Rhégeni Mihály folytat Thomasiussal s ugyancsak Descartes szelleme szólal meg Apáczai Csere tanítványának gróf Bethlen Miklósnak önéletrajzában is, melynek derűs, felvilágosult életszemlélete rokon a francia klasszicizmus „értelmet és természetet” tisztelő világnézetével.

XI. ERDÉLY

A kereszténység védőbástyájának nevezik Magyarországot Franciaországban, a XVI. század derekán. Ezt a szép szónoki metaforát drágán fizette meg az ország: királyt és hadsereget áldozott érte. A töröktől való félelem mind mélyebbre fészkelte magát a nyugati nemzetek szívében s így nem csupán Magyarország jelentősége növekedik meg szemükben, de a különböző költemények és regények hatásos propagandát is indítanak megsegítése érdekében. Az Astrée elődei és utódai Magyarországra küldik hőseiket, mely ismét a vérbő francia nemesség fegyverpróbáinak porondja lesz. Léandre, Lydamant, Philopiste s a többi kedves, pásztorjátékokból előlépett hős, a Duna felé veszik útjokat, hogy jelen legyenek Szigetvár ostrománál, vagy a kereszténység érdekében folytatott harc valamelyik eposzi színhelyén. A regényalakok mellett azonban élő, hús-vér hősök is átlépik az országhatárt: Komárom alá jön meghalni Guy de Laval s Székesfehérvárt löveti ágyúival Mercœur herceg, az elmélkedő, szerzetesi életű katona. Szalézi Szent Ferenc, aki a hazatértében Nürnberg alatt elhunyt herceg emlékére gyászbeszédet mond a Notre-Dame-ban, Mercœur megjelenését Magyarország és a kereszténység legnagyobb ünnepének mondta. A francia nemesség ugyancsak kivette részét a szentgotthárdi ütközetből, melynek sikerét nagyrészt az ő vitézségüknek köszönhattuk. Joggal emlékezik meg róla magasztatólag Bossuet, Marie-Thérèse királyné ravatala felett, egyik legszebb gyászbeszédében, miközben igaz keresztény részvétellel szól a magyarok szenvedéseiről.

A franciás kapcsolatok melegágya most keletebbre kerül: Erdélybe, mely később az üldözött hugenották egyik menedéke lesz. Egyelőre azonban csak a kolozsvári egyetem francia tanárai lépnek a

középkori magyar teológusok örökébe, amint erről Bisztray Gyula kutatásai nyomán értesülünk. János Zsigmond a gyulafehérvári főiskola élére meg akarta hívni Pierre de la Raméet, mivel azonban az nem fogadta el a meghívást, a Bolognát megjárta Gyulai Pállal kellett beérnie. Báthory István kolozsvári jezsuita egyetemének egyik tanára, Justus Rabbus, szintén Párizsban tanult s a latinon kívül jártas volt a görög, német, francia és olasz nyelvekben is. A kolozsvári jezsuita egyetem második korszakában, 1595-ben az olasz származású Major Péter lett a rektor. A lyoni provinciából ő hozta magával Vernerio Claudiust, a főiskola első francia tanárát, aki a neversi kollégiumban tanított. A gyulafehérvári Bethlen-féle kollégiumban még egyszer találkozunk francia tanárral, a kalandor Basire Izsák személyében, aki I. Károly angol király kedves embere volt és annak kivégeztetése után került Magyarországra.

1585 körül az erdélyi protestáns ifjak is elég nagy számban kerültek ki külföldre. Laskai Csókás Péter összesen nyolc évet tölt Olasz-, Franciaország, Svájc és Németország egyetemein. Genfben könyvet ad ki és megismerkedik Bézával, Kálvin munkatársával, aki sok dicsérettel halmozza el őt egyik levelében. A Losonci Bánffi Dezső kíséretében utazó Baranyai Decsi János is öt évet tölt a német, olasz és francia főiskolákon. Erdélyi utazók tűnnek fel néha Párisban és Versailles-ban. Bethlen Miklós Chantilly-ba is eljut, ahol a nagy Condé barátsággal és kedvességgel fogadja őt. Az erdélyi főúr nem győz csodálkozni a híres hadvezér tájékozottságán, a magyar politika és történelem kérdéseiben. Ez a tájékozottság messzire terjedő dinasztikus tervekkel állhatott összefüggében: a fiatal Condé herceget, akinek az az általa fel nem ismert szerencse jutott osztályrészül, hogy La Bruyère-t vallhatta nevelőjének, szorgalmasan tanulja a magyar történelmet, Siegmund von Bircken népszerű könyve

nyomán. Lehet, hogy a magyar trón reményében fáradt a gögös és tehetségtelen tanítványa számára oly nehezen megemészthető anyaggal s ugyanez ábránd miatt kellett a *Jellemek* szerzőjének Zrinyi és Thököly történetét tanítania. Mesteri arcképei közt szerényen búvik meg két magyar utalás: Her-magoras, az egyoldalú tudós nem tudja, ki a magyar király, a minden lében kanál pletykagyűjtőnek viszont megcáfolhatatlan értesülései vannak TKL sorsa felől. A rejtélyes három betű tulajdonosában nem nehéz Zrinyi Ilona férjére ismernünk.

A XVII. század elején, európai vándorútja során Franciaországot is meglátogatja Szepesi Csombor Márton. Párizsban a Sorbonne egyik filozófiatanárával vitatkozik, ámulva áll meg a Pont Neuf-on, s a Notre-Dame falai alatt. Járt már Londonban, Poroszországban, Hollandiában, Párizshoz hasonló várost azonban még nem látott! Anekdotákat és kuriózumokat jegyez naplójába, mely lassanként a leg-szebb magyar útleírások egyikévé bővül s a szegény tanító az Európajáró magyar írók és tudósok szállás-csinálója lesz.

XII. A NAGY SZÁZAD

A Versailles-i Galerie des Glaces freskói között, melyek a Napkirály győzelmeit ábrázolják, jutott egy kis hely Buda bevételének is. Magyarországon fegyvert s vitézt énekel a költő, kinek hazája ismét foglalkoztatni kezdi a Versailles-i külpolitikát, s kinek nevétől visszhangzik az egykori röpiratirodalom és verses sajtó és akinek hőstetteiről márkinők és márkik pletykáznak szalonokban és templomokban. XIV. Lajos hamar felismerte Lipót birodalmának sebezhető pontját s a magyarországi felkelések emléke tovább él még egy darabig a XVII. század regény- és memoárirodalmában. A középkor kereszteseinek kései utódai lesznek azok a francia főneme-

sek, akik útrakelnek, hogy felszabadítsák Budát, mely a kereszténység védőbástyájából Konstantinápoly és Jeruzsálem kulcsává süllyedt. XIV. Lajosnak nem lehetett épp inyére az ellenséges Habsburg-háznak juttatott segítség, de a francia nemesség bizonyos rétege, mely oly sóvárgón emlékezett ezidőtájt a Fronde nyugtalan, verekedős napjaira s oly nehezen tört bele az udvari etikett jármába, úgy tekinti Magyarországot, mint a korlátlan kalandok s hősi vállalkozások mezejét, ahol férfiként küzdhet s hű maradhat elődeinek, a szentföldi báróknak hagyományaihoz. Lotharingiai Károly egyik büszkesége egy fiatal dragonyostiszt, Soissons grófjának és Olympe Mancininek fia: Savoyai Jenő, a majdani zentai győző. A „humanista katona”, aki értékes könyvekkel, metszetekkel, ritka növényekkel és állatokkal veszi körül magát bécsi palotáiban, XIV. Lajos udvarának szellemét hozza magával a kissé merev és Párizs után bizonynyal „vidékinék” ható Habsburg-környezetbe. Magyarországnak ekkor ugyan nem jut még sok a Belvedere kissé kesernyés magányába vonult remete humanizmusából, mely pedig a „nagy század” irodalmával és udvarian fegyelmezett szellemével ismertette volna meg ezt az országot. De ki törődik most irodalommal a török rabság zsibbadásából nyújtózó honban? Felépül ugyan a ráckevei kastély, de az legfeljebb jókedvű vadászkirándulások hajléka lesz, a Cid s az Athalie verseit meghitt összejöveteleken szavalja csak a nagy hadvezér, egy-egy kártyajátszma után.

Corneille és Racine kora nyomtalanul mult volna el Magyarország felett, ha a balsors meg nem ajándékozta a Fejedelem híveit azokkal a párizsi napokkal, melyek Pascal és Mme de Sévigné századának részeseivé avatták Erdély hercegét s annak apródját.

Sok vita folyt valaha a segítség körül, melyet XIV. Lajos a felkelőknek nyújtott: voltak, akik hibáztatták a francia királyt, hogy hitegette magyar

szövetségesét, azután pedig cserben hagyta. Újabban inkább azt tanítja a magyar történettudomány, hogy XIV. Lajos sohasem ajánlotta fel önként segítségét, hanem mindig Rákóczi kérte azt. A Napkirály fel is használta ennek a helyzetnek előnyeit és sohasem kötötte le magát teljesen: lehet, hogy nem bízott eléggé a mozgalom sikerében, s inkább diplomáciai ütőkártyának tartogatta azt, hatékonyságát ügyesen adagolt ígérekkel s tettekkel igyekezőn biztosítani. Segítsége azonban így is fontos volt s a Magyarországra küldött francia tisztek, akikkel ugyan meglehetősen takarékoskodott, sokban hozzájárultak a kuruc hadak sikereihez.

Az a menedék, amit a francia udvar Rákóczinak és társainak nyújtott, nemcsak a rég óhajtott pihenést és békét jelentette számukra, hanem az utolsó szép időt egy keserű száműzetés küszöbén. „Sáros grófjának” megjelenése nem maradt épp nyomtalan azokban a naplókban és emlékiratokban, melyeket a Versailles-i udvar főnemesei vezettek. Saint-Simon arcképe, Dangeau feljegyzései s Mme de Maintenon néhány sora őrzik annak a férfinak nyomát, aki bizonyára mindig idegennek érezte magát ezekben a termekben és kertekben, ezeken a felvonulásokon és vadászatokon, melyek túlságosan szép álomnak tűnhettek fel a magyarországi csatamezők, a felvidéki téli táborok s a lengyel fogadók után. A kiábrándult, kegyetlenül élesszemű Saint-Simon tüstént megérzi rajta az idegenséget, melyet kora és környezete nyelvén szólva azzal fejez ki, hogy az „esprit”-t hiányolja benne. Akármennyire szerették is Rákóczit, nem érhetette el, hogy rangjához illőn „Erdély hercegének” szólítsák: a király kitüntető kedvességgel fogadta ugyan, de nem a hercegeket megillető külsőségek között. Rákóczit külön lépcsőn vezetik fel a király szobájába: azon a ma már lebontott feljáraton, melyet csak a bizalmasok használhattak. Dangeau családja nagyon szerette a száműzöttet,

akihez rokoni kapcsolatok is fűzték, Toulouse grófja és Bourgogne hercege pedig meghitt barátainak vallhatták magukat. Mit őrzött meg a bujdosó, a franciaországi szép napokból? Talán Saint-Cyr emlékét, ahol Racine versei visszhangzottak még a termekben s Mme de Maintenon fogadta az idegent, aki a szellemes és ritka műveltségű asszony szerint külön volt minden külföldinél, aki valaha is ellátogatott Versailles-ba? Vagy a boldog kirándulásokét, Marly és Fontainebleau erdőibe, mikor részt vehetett a menetben, mely a királyi hintó körül lovagolt, miközben a tó vizén arannyal ékes csónakok eveztek? A palota termeinek képét vitte vajjon magával, ahol annyiszor kellett a királyi lefekvés, vagy felkelés szertartásos órájára várnia? Rákóczi nem Versailles-tól, hanem Port-Royal-tól kapta az útravalót, mely magányos éveit biztató és vigasztaló hittel töltötte meg. Az erdélyi fejedelem, mint korának annyi más nagy szelleme, a janzenizmus hatása alá került.

A kamalduliak kolostorába téved egy kiránduláson s itt, nem törődve a kíséretében lévők mosolyával, megfélekedezvén arról a szintén jelenlévő hölgyről, akihez szemérmes és a kor hódító, gáláns stílusával éppen nem rokon módon vonzódik az utóbbi időben, letérdel az Oltáriszentség előtt, s megtalálja a kegyelmet, mely feloldja az udvar színes világában kétszeres súllyal ránehezedő magányát.

Pápai bullák és királyi tilalmak sem tudták kiölni a janzenizmust a vallásos Franciaország lelkéből. Pascal és Racine, valamint mestereik, kiknek teste ma a Szent Genovéva hegy körüli templomokban nyugszik, egy szigorú, kétségek és titkos, bensőséges örömök közt vergődő vallásosság példáit nyújtották. Port-Royal szelleme dacolt a pápai tilalommal és még ma sem veszett ki egészen. Különös, hogy ez az áramlat, mely oly élesen szállt szembe a jezsuita renddel, Rákóczi személyében épp egy jezsuita-tanítványt hódított meg. Remetek és szám-

üzöttek csábítása volt mindig a janzenizmus, mely visszakövetelte magának Racine-t a nagyvilágból és elkísérte a vesztes fejedelmet rodostói magányába.

Az „ismeretlen” Rákóczit, a „janzenista remetét, az író, a vallásos elmélyülés magánybavonuló szent-jét” csak a legutóbbi évek kutatásai mutatták meg nekünk. Új Rákóczit ismerhettünk meg, a fegyverforgató hadvezér, a fejedelem helyett teológiai munkák szerzőjét, misztikus elmélkedőt, kinek művei méltán foglalhatnának helyet a XVIII. század vallásos irodalmában. Az elvesztett földi tartományok helyett gazdagabbakkal kárpótolta magát az Istennel beszélgető lélek. Rákóczi *Vallomásai* a magány lírájával telnek meg, de milyen boldog magányéval! Pascal és Port-Royal lakóinak kései utóda a magyar fejedelem, ki a francia nyelvet is a nagy janzenista Nicole könyvéből sajátítja el. Szívét Grosbois kamalduli kolostorának küldi, annak a kolostornak, mely Isten felé vezető útjának első állomása volt. Port-Royal szelleme itt él még: a szerzetesek dacosan megtagadták a janzenizmust elítélő pápai bulla elfogadását. E lázadók között él Rákóczi, ezeknek rendjéhez tartozónak vallja magát Törökországban is, ahol megküldeti magának a congregatio officiumait és egyéb előírásait. Alázat és vágyódás az oly nehezen elérhető Kegyelem után: ezek a szentéletű fejedelem ékességei. Megtartja a kamalduliak szigorú életmódját, naphosszat imádkozik, durva testi munkát végez és életmódja a kolostort meglátogató Nagy Péter cár csodálatát is kivívja.

Francia föld, francia kolostor őrzi a magyar szabadsághős szívét, ki többet kapott ettől a néptől, mintha XIV. Lajos a megígért húszezer embert valóban elküldötte volna. A török földre költöző fejedelem janzenista műveket visz magával és a Rodostóban megírt vallomásokat a jezsuita cenzor épp a kegyelemről szóló janzenista szellemű részek miatt kifogásolja. Rákóczi mégsem lesz eretnek, alázato-

san meghajol az Egyház szava előtt, hisz testvérei, a kamalduliak, tiltakozásukban sem óhajtanak szakadárak lenni, inkább az egyedül csálhatatlan, egyetemes Egyház oltalma alá helyezik magukat. Rákóczi művei, az Elmélkedések az Evangéliumról, a Valloások, az Aspiratiók, a Soliloquiák, ha nem is mindig a janzenizmus, de a francia katolicizmus mély hatását mutatják s őt a francia vallásos írók sorába emelik.

XIII. BUJDOSÓK

Két férfit avatott íróvá Rodostó: Rákóczit és apródját, Mikest — az első ösztönzést azonban mindketten Franciaországban kapták. Hiszen csak Párizsban ismerhette meg Mikes azt a levélformát, melynek első, legszebb változatát nyújtotta később, magyar nyelven. Képzeletbeli nénjéhez írott episztolái abban a hagyományban születtek, melyet a précieux kor teremtett meg s mely Mme de Sévigné-nél emelkedett klasszikus tökéletességre. Aligha lehetjük, hogy Mikes előtt nyitva állottak volna azok a szalónok, ahol Sévigné asszony és a száműzött Bussy-Rabutin gróf levelei kézről-kézre vándoroltak — ezeknek a házaknak küszöbét legfeljebb fenséges gazdája léphette át. Az apród valószínűleg azokat a levélgyűjteményeket tanulmányozta, melyek nagyon kapósak voltak ebben az időben: ezeknek segítségével ismerte meg Balzac és Voiture műfaját, melynek önelemző, raffinált tudatossága új bájat nyert a zágoni fiú ízes, kecses nyelvében. A fiatal erdélyi nemes, kinek szűkebb hazája mindig szívesebben hajlott a francia hatásra, mint a németre, minden szellemi előkészület nélkül kerül a francia szalónélet hatása alá s ha kívül marad is a legbensőbb körök ajtain, magányos műveiben a leginkább korszerű műfaj, s a Nagy Század kései részese.

Mme de Sévigné levelei azonban magukban még nem lettek volna elegendők, hogy íróvá érleljék a

kuruc diákot. Mikes írói pályáját az a kis akadémia magyarázza meg, mely a Márvány-tenger partján gyűl a Fejedelem könyvtárszobájának asztala köré. Grosbois szelleme él itt tovább: pártütőhöz illik a pártütő kamalduliak janzenizmusa! Ez a kör nem lehetett olyan unalmas, mint első pillanatra gondolnók: Port-Royal-lal barátkozó papok, világot járt diplomaták, cinikus, felvilágosult kalandorok vegyültek a magyar száműzöttek közé: Bonnac márki Racine-nal levelezik és annak fiát pártfogolja; így aligha lehetnek ismeretlenek előtte a szálak, melyek a Phèdre meghasonlott lelkű íróját Port-Royal-hoz fűzik. Bonneval gróf Törökországban is fenntartja kapcsolatait Voltaire-rel, Fénelon-nal és Montesquieu-vel; César de Saussure, a „diplomata világfi”, szintén Voltaire barátja. Rodostó nem volt épp ment a heves vallási és filozófiai vitáktól, a magyarok véleményeiben azonban mindvégig Nicole, Arnauld, Pouget és Fleury abbé szelleme érvényesült. A janzenizmust nemcsak azokban a valláserkölcsi könyvekben lelhetjük fel, melyeket Mikes magyarra fordított, hanem leveleiben is ki-kibukkan az az eszmény, melyet Montaigne és Descartes távoli s Pascal közeli tanítványaként Port-Royal valósított meg.

Azok a könyvek és tanok, melyek Mikest íróvá érlelték, a janzenizmus tűzhelyén születtek: ezeknek köszönheti, hogy átesett azon a lelki és szellemi válságon, mely a XVII. század mélyén lappangott s melynek Pascal és köre adott hangot. Termékeny, gyümölcsöző válság: az európai gondolat, mely nem talált még magának illő formát minálunk, Rákóczi rodostói körében nyugtalanítja először a magyar elméket, hogy évtizedekkel később, — ugyancsak francia ihletre — Bessenyeinél, új kérdések, új bölcsélet forrása lehessen.

Rákócziék kis csapatját a szellem új köreivel ismertette meg Franciaország, mely cserébe viszont a fegyver ajándékát kapta tőle, új fegyvernemét: a

huszárságét! XV. Lajos marsallja, gróf Bercsényi László olyan előkelő hagyomány megindítója lesz, melynek nyomai napjainkig sem vesztek ki a francia lovasságból. A magyar-francia kapcsolatok emlékét nemcsak a szellemtudományok, hanem az ezredtörténetek lapjai is őrzik. A francia lovasság újjászervezőjének évszázadokig adósa marad Franciaország, mely az 1848-as szabadságharcban francia katonákkal viszonzozza majd a XVIII. századi magyar huszárok hősiességét.

A magyar huszárság kapcsolatai a francia hadsereggel azonban még Rákóczi koránál is meszszebbre nyúlnak. Deák Pál és Ráttky György huszárezredek, valamint Eszterházy Bálint elődei szökevény magyar lovasok voltak. Célestin Harst elzászi szerzetes zeneképei állítanak kedves emléket a magyar huszárnak, abban a clavecin-sorozatban, melynek egyik darabja a magyarok „futását” festi, amint pallosukat suhogtatva vágatnak. Mi ok készíthette szökésre a magyar huszárokat? Talán jobb bánásmódot reméltek a Napkirály seregében, ahol az első huszárezred felállítását egy kalandorra bízzák, aki megszökik a katonák zsoldjával? Vagy talán pusztá kalandvágy hajtotta őket?

XIV. FŐURAK

XIV. Lajos nagy százada a janzenizmust egy kicsiny, elszigetelt csoportnak adta tovább, melynek működése közvetlen hatás nélkül húnyt ki az Ottomán birodalom homályában. Corneille kortársa, Gyöngyösi István egy barokk szerelmi bonyodalmat énekelt meg: Szécsi Mária és Wesselényi Miklós történetét, melynek híre a duchesse de Nevers kíséretében érkező Jean de Laboureur révén Franciaországba is eljutott. Vannak, akik nem egy rokon vonást vélnek felismerni a magyar költő-jogász s a roueni fiskális hősi, nemesen rhétorikus műve között,

de Gyöngyösi tudós-allegorikus jelenetei sokban emlékeztetnek azokra a Charles Lebrun iskolájából kikerült képekre is, melyeket főúri műgyűjtők hoztak magukkal Magyarországra.

Kálvinizmus, karteizianizmus és janzenizmus: íme a három áramlat, melyet az elsősorban vallásos-bölcseleő hajlamú magyar XVII. század felszív magába a kortárs Franciaország nagy szellemi mozgalmából. Mire azonban az utolsó bujdosó koporsóját is beszentelik a rodostói templomban, Magyarországra bevonul a pazarló XVIII. század kertjeivel, kastélyaival, főúri könyvtáraival, túlfutott bölcseledésével, eleganciájával, élvhajászaival és rajongó forradalmáraival.

Nyugat ezegyszer nemcsak jelképesen tör be Dévénynél: Pozsony környékén ültetik el az első francia kertet, melyeknek mása annyi főúri köve-tőre talál. Nem hiába gondol a paradicsomra Bél Mátyás, mikor körülhordozza pillantását a hercegprimás, az Erdődyek, a Pálffyak, a Grassalkovichok francia kertjein. Erdődyék kertje a potsdami Sans-Souci-ra emlékeztet s Sans-Souci nevét viseli Csákyék parkja is, a Szepességen. 5000 francia kötet sorakozik a könyvtár polcain, a kert pedig „a művészetek, a magány, a béke és a szabadság” otthona. A „Novum Sans-Souci” szépségeit az a Sztáray Mihály gróf írja le, aki annak idején elkísérte Marie-Antoinette-et Trianon fasorai közé. A francia anyától származó gróf nevét a kor botránykrónikái Sans-Souci úrnőjével együtt emlegetik. Egyébként az 1790-es diétán látjuk őt viszont, amint az ugyancsak franciás műveltségű Fekete János gróffal, Voltaire csodálójával, a Habsburg-ház megdöntésére szövetkezik. Késmárki kereskedők csempészik be a tilos műveket s a pergamenkötésű könyvekről felpillantó szem a park vonalaiban, az antik istenekről elnevezett tisztásokban a gáláns történet örök és klasszikus színterét láthatja. Az ermitage egyenest azért épült,

hogy a Nouvelle Héloïse-t olvassák benne, a hegyoldal sötétzöld fenyvesében pedig már a preromantika sejtelme rejlik.

Novum Sans-Souci nem az egyetlen francia kert. Az Erdődyek parkja is hasonló nevet visel: Csákyné, Homonna úrnője Erdődy-lány: talán ez a kapcsolat magyarázza a két kert hasonlóságát. De a Pálffy család királyfalvai és az Eszterházyak cseklészi kastélyához is franciás modorú park járul. Chantilly kertjének képét idézi az utóbbi, kettős, árka-dos fasoraival. Nem csoda, ha egy arra vetődő francia rajongó leírást tesz közzé róla! A XVIII. század második felében épülő Eszterháza francia kertje Haydn szimfóniáit fogja még hallani. Nagycenk francia parkjának emlékét egyedül a gyönyörű hársfasor őrzi. A pozsonyi Erdődy-kertben amerikai fák nőttek s a gesztenyefa divatját is a francia stílus honosítja meg. Budán két francia park létesül: egyik a mai Horváth-kert, mely eredetileg széles csatornájáról volt híres — másik a Városmajor, melynek fasorai mindmáig megőrizték az egykori francia kert rajzát.

Ligne herceg elégedett lehetett azzal, amit átutaztában a főúri birtokokon látott. A ragyogó stílusú, szellemes hadvezér-író, aki leveleivel és társalgásával egyaránt elkápráztatta Nagy Frigyes-t, II. Józsefet és Katalin cárnőt, mindegyik franciás műveltségű magyar főúrnak példaképe volt kissé. Ez a belga születésű herceg a Habsburg házat szolgálta s részt vett a török hadjáratokban. Ugyanolyan szórakozás volt számára a hadviselés és a tábori élet, mint valami kalandkereső mai író számára az utazás. Katonai büszkeséggel és „filozófusi lelkifurdalással” löveti 12.000 ágyugolyóját Belgrád várára, hogy az ostrom után századának mohó, minden emberi iránt fogékony fiaként élvezze a keresztény és pogány hadinép színes nyüzsgését a folyó két partján, s jellemképet rajzoljon a török népről, mely a II. József-

ről, vagy Potemkin hercegről festett La Bruyère-i portrék méltó párja.

Ezt a sokoldalú, örökké friss és sziporkázó szellemet egyaránt érdekli a jasszi-i bojárak élete, a török haditaktika, a Rákóczi-féle felkelés, vagy a kertek berendezésének művészete. Ez a kíváncsi és eleven író éppoly lelkesedéssel elemzi Szavojai Jenőt, mint Casanovát, vagy a kalandor Bonnevall-t. Remekművű kis *Coup d'oeil sur Beloeil*-je a kerttervezés foglalatát nyújtja, s e művészet legrejtettebb szabályait fedi fel előttünk. A *jardino-manie*-t akarja beleoltani minden serdülő lélekbe: minden egyéb művészet és mesterség csak emennek előmozdításán fáradozzék. Egy vers, egy festmény, egy megnyert csata, szerencse, vagy véletlen ihlet gyümölcse is lehet, egy kert megszerkesztésénél azonban minden tapasztalatunkra megérzésünkre és műveltségünkre szükségünk van! Mi sem nehezebb, mint egy vízesés, egy szikla, vagy egy virágágy elhelyezése! Ligne herceg nem csupán a magyar tájat csodálta meg, tengeréhez hasonló nyugalmával, felhőtlen egével, hanem Eszterháza kertjét is, mely a „világ legszebb tavának” szomszédságában fekszik. Esterházy hercegre „Magyarország Neptunának” szerepe vár; gályákkal és gondolákkal kellene benépesítenie a tavat, melynek partjára lépcsők, terraszkok, legelésző nyájak, antik templomok idilli díszé kíváncsozik.

Ligne herceg alakja azért érdekelhetné közelebbről a XVIII. század franciás műveltségével foglalkozni akarókat, mivel benne egyesül mindaz, amit egy középeurópai főúr követendőnek és irigylendőnek vallott. Nem véletlen, hogy az ő munkássága tereli gróf Fekete János figyelmét a francia irodalomra s ha a műkedvelő tábornok gyermekesen rajongó lelkesedéssel fordul is Voltaire felé, akivel szellemes és udvarias hangú levelezést folytat, finom tokaji borokkal igyekeztve nemesíteni elküldött verseinek

ízét, — példaképeinek kiválasztásában már tanúságot is tett a két eszményről, kiknek egyikét mint elérhetetlent, s a másikat mint irígylésre méltót sie-tett a kor tisztelni.

Kezdetben úgy látszik, főúri kiváltság lesz a franciás műveltség. Hiszen csak a „fényes” Esterházy Miklós gondolhatott rá, hogy megépítse Eszterházát, a „magyar Versáliát”! Az *Eszterházi Vigasságokon*, melyekre

Az Asszonyi nemből Diána serege
S Vénusznak ragadó, aranyos fellege:
Mezei játékra le-mentek-volt Bétsbül...

valóban rézmetszetű francia genre-képek s a szellemesen hódoló Versailles-i allegóriák mását lehetett látni a parkban, ahol valósággal a párizsi utca épült fel bábszínházával, kikáltóival és farsangi zürzavarával.

A főuraknak sikerült ekkor is legkönnyebben külföldre jutniok: egy gróf Teleki Józsefnek megadatott, hogy Rousseau-val beszélgessen könyvéről unokaöccse, Sámuel pedig még XIV. Lajos udvarában is megjelenik, ahol a király legidősebb lánya intéz hozzá kegyesen néhány kérdést. Ezek a főurak nemcsak azért jártak odakünn, hogy a császárnő megdicsérje szép francia nyelven írt kérvényeiket. Lehet, hogy ugyancsak nem megvetendő az a hatás, mely ezidőben a német kultúra felől áradt, de hisz az is legtöbbször a franciát közvetíti. Az igazi színjátszást a bécsi francia színház deszkáiról ismerte meg Középeurópa, — mely akkor egyet jelentett a Habsburg-birodalommal — Bessenyei pedig Noverre balettjében látja először *Delfént*, az „ifjúságának legnyájasabb idejében meghalt” táncosnőt.

A XVIII. század eszméi, melyeknek melegágya a tiers état volt, fokozatosan elterjedtek a magyar polgári, nemesi osztályban is. A protestánsok inkább

Svájc révén ismerkednek meg a francia szellemmel: Genf főiskoláján végez Péczeli József, aki a Henriade-ot és Voltaire négy másik tragédiáját is lefordítja. Folyóirata a *Mindenes Gyűjtemény* bőségesen ismerteti a francia munkákat. Még Debrecen tanárai is franciás műveltséggel térnek vissza külföldről. Hatvani István tiszta cartesiánus filozófiát tanít, Piskárosi Szilágyi Sámuel pedig szintén lefordítja a *Henriást*.

Ezidőtájt létesülnek azok a nemesi könyvtárak, melyek napjainkig is legteljesebben őrizték meg a XVIII. század francia irodalmának anyagát. Legjelentősebb a Ráday-féle, melyet Ráday Pál, a *Lelki hódolás* szerzője és II. Rákóczi Ferenc követe alapít, majd pedig fia, Gedeon fejleszt tovább. Szívesen kölcsönzi könyveit még vidékre is. Hasonlóképp cselekszenek Apponyi grófék. A Sztárayak, Orczyék, Héderváryék, a Festetichék, s a Grassalkovichok egymással versenyezve gyűjtik a francia irodalmat.

Így alakul ki lassan az a szellemi környezet, mely a testőrírók műveinek s a Martinovics-féle összeesküvés ábrándos eszméinek keretül szolgálhat.

XV. FILOZÓFUSOK

Szabadkőműves páholyok terjesztik legerősebben a francia szellemet és a felvilágosodást. A legelső magyar vakolótestvér Bethlen Gábor gróf; a 70-es években már Pozsonyban, Eperjesen, Selmecbányán, Besztercebányán találunk páholyokat. Kazinczy és már jóval előtte a bécsi testőrség tagjai „lángoló felgyulladásokkal” szabadkőművesek. A páholyok fogadják be elsőként a francia eszméket és később, a század végén ők a legérzékenyebbek a nagy forradalom eseményei iránt.

És ugyane szellem köreihez csatlakozik, ha távolról is, miszticizmus és pietizmus ködeibe burkoltan, a rózsakeresztes mozgalom, melynek egyik leg-

ragyogóbb tagja, a magyar író és bécsi testőr: Báróczi Sándor! *A mostani Adeptus vagy is a szabad köművesek valóságos titka* című könyvét franciából fordítja. Kazinczy bizonyos lesajnálással nyilatkozik erről a furcsa, babonás és filozófusi módon aszkéta emberről, aki vakon hisz abban a tanításban, amit Christian Rosenkreuz hagyott utódaira és tiszta életű követőire: az aranycsinálás és az élet meghosszabbításának titkában. Báróczi azonban több volt holmi bogaras, különösképpen alkímistánál: abba a hermetikus filozófiába kapcsolódik bele, melynek legfontosabb tételeit Lenglet du Fresnoy-tól sajátíthatta el. Makacsul és rajongón szegül ellen társai intelmeinek, hogy a materialista és felvilágosult században külön színnel gazdagítsa forrongó, kereső korának képét.

A bécsi testőrök köréből Bessenyei György jutott legmesszebbre azokon az utakon, melyek a franciás szellemű fővárosban nyíltak meg előtte. Valahányszor kapcsolatba került egy magyar elme valamelyik nyugati eszmeáramlattal, megható erőfeszítésekkel igyekezett azt magába, népének lelkébe, nyelvébe olvasztani. Milyen érdekes lenne követni azt az utat, azokat a változásokat, melyekkel a jansenista gondolat Rákócziék körének magyar lélekalkatához idomult. Mit tartott meg a magyar pszihé és mit vetett el belőle? Ezen a ponton bizonyul tévesnek minden szemrehányás, amivel nálunk az „idegen” áramlatokat illették: Voltaire és Rousseau gondolata nem lett vajjon sajátosan magyar a vágy által, amellyel Bessenyei megközelítette? A pusztakovácsi filozófus útját pontosan követhetjük — hála Eckhardt Sándor tanulmányának — s ez az út, az „értelem keresésének” hősi kalandja a Nyugatot kereső magyar örök példája marad. Az egyszerű protestáns neveléssel Bécsbe érkező Bessenyei megismerkedik a filozófiával és történelemmel s ezzel már meg is indul benne az a tépelődő, befelé füstölgő folyamat, mely a kétely, a tagadás, a filozófiai kétségbeesés fokain

keresztül a józan észokokkal alátámasztott vallás szükségességéhez vezet vissza. A „raison”, a józan ész, melyet a XVIII. század oly tragikus hangsúlylallyal emelt ki a Grand Siècle fejedelmi összhangjából, Bessenyeinek csábítója és egyúttal menedéke lesz. Hozzá hasonló következetességgel senki sem vállalta a kor gondolati kényszerét. A Bihari Remete nehézkes, darabos, töprengő lelkialkatával nem találhatott hathatósabb segítséget, mint annak bizonyosságát, hogy az igazságot elsősorban a józan okosság szava sugallja nekünk. Bessenyei olyan tanulságokra jutott, melyek épp a jellegzetesen magyar gondolkodás számára lehettek üdvösek. Ez a bizonytalanságok közt hánnyódó lélek, aki kétségeit éppúgy a XVIII. század szelleméből meríti, mint Debrecen országjáró poétája, nem is találhatott volna biztosabb talajt, mint a „józan okosság” természetben gyökerező útmutatását. A francia gondolat rántja ki a talajt Bessenyei alól s ugyanez mutatja meg neki ismét a biztos partot, hová egy élet töprengései, keresése után megérkezik. A gondolat erőlködése itt miben sem marad a nyelv mögött. „A magyar pusztán nyerték Bessenyei művei sajátos stílusukat — írja Eckhardt Sándor, — mely Malebranche, Hobbes, Clarke, Locke, Rousseau, Voltaire, Robinet gondolatait, oly kedvesen, oly képes, naív paraszti nyelven öltözteti magyar gunyába, mint Balassi rímei a raffinált, dekadens neolatin költöket.”

Bessenyei, aki metafizikai okoskodásaira Robinet tételében találta meg a választ, hitében pedig a francia deisták útmutatásához folyamodott, politikai nézeteiben is Montesquieu felfogásához igyekszik ragaszkodni. A Törvények Szellemének nyomán próbálja Magyarország meglévő politikai berendezését racionális filozófiai alapokra fektetni. S ezzel a magyar társadalombölcselet első utai is egybefonódnak a francia felvilágosodással.

XVI. POLITIKUSOK ÉS KALANDOROK

Filozófusok kora a XVIII. század s a felvilágosodás eszméi mellett tesznek hitet a kalandorok is. A duxi kastély grófi könyvtárában tölti életének utolsó tizennégy évét a század legnagyobb kalandora, aki saját vallomása szerint is „filozófusként él és keresztényként hal meg.” Mintha csak az ő példáját követnék azok a szökött katonák, kicsapott papok, levitézlett nőhódítók, akik ide s oda utazgatnak a francia, az osztrák, az orosz udvarok és Németország kis fejedelemségei között. Ezek a kalandorok nemcsak a párbaj és a szerelem művészetében tűnnek ki, hanem egy mindinkább nemzetközivé váló eszmét is magukkal visznek: a felvilágosodás gondolatát. Pestbuda legendái nemcsak a nagy Casanova állítólagos látogatásáról tudnak: megfordult nálunk a kor egy másik hőse is, aki nem ok nélkül tüzelte fel Jókai képzeletét; Nagy Frigyes egykori gárdistája volt ez a vendég: báró Trenck Frigyes. 1790-ben telepedik le hosszabb időre Magyarországon. Meg is jelenik a pozsonyi diétán, ahol a francia eszmék először ütköznek meg a konzervatív Magyarországgal. Felvilágosult országgyűlés ez: latin fordításban olvassák az urak Montesquieu *Esprit des lois*-ját (1728-ban a szerző maga is járt Pozsonyban s ott jóbarátságot kötött Nádasdi Lukács belgrádi püspökkel és Esterházy primással.) A Törvények Szellemének egyik alapgondolata, a hatalom megosztásának elve egyébként már régebben is népszerű volt Magyarországon: ilyen szellemben adtak megbízást követeknek a vármegyék. Trenck antiklerikális röpirataival okozott itt riadalmat, Voltaire szellemes gúnyját azonban csak porosz durvasággal tudta pótolni. Kezdetben a császári kém szerepét vállalta, — akárcsak Martinovics — később azonban maga is épp elég okot adott rá, hogy titkos jelentéseket küldjenek róla Bécsbe. Ha nem állana oly

nagy kegyben az udvarnál, hetvenkedése és összeférhetetlen viselkedése miatt talán nem André Chénier sorsában kellene osztoznia később, hanem valamelyik osztrák börtönben végezné az életét. Hányatott, valódi és képzelt kalandok közt eltelt élete közben, kis ideig a biztonságot és nyugalmat élvezte Magyarországon, ahol az ámuló budai polgároknak a francia forradalomról mesélt. Bizonyára sokan voltak, akiket elkápráztatott színes történeteivel, Kazinczy azonban nem igen szívelhette. Bécsben találkozott vele, egy festő műtermében; a magdeburgi csillagsánc egykori lakójának haja ekkorra már „oly fejrre őszült, mint kabátja”. Kazinczyt is fogságának történetével szórakoztatta, emennek szíve azonban a „feszés és ragyogni szerető ember felé sohasem tuda vonzódni.”

Mégis, nem csodálhatjuk, hogy a francia forradalmat átélő Trencknek nagy volt a sikere Magyarországon, ahol a könyvkereskedők nem győzik ki-elégíteni vevőik érdeklődését a titokban megjelenő forradalmi könyvekkel. Legnépszerűbb az amerikai Thomas Paine forradalom-apológiája, az *Age of reason*. Alig készült el a mű német fordítása, tíz magyar úr és inas jelentkezik érte Strohmeier pesti könyvárusnál, aki természetesen csak a meqbízhatóknak ad belőle. Martinovics egy Bécsben élő lengyeltől kapta meg az *Age of reason*-t és sietve le is fordítja franciára. Ilyen körülmények között érthető, hogy Trenck alaposan leszüretelte az élő szemtanú népszerűségét. Emlékezései, melyeket Strassburg jelzéssel Pesten jelentetett meg, igen nagy népszerűségnek örvendettek, de a bécsi kormány kémjét, Gabelhofer egyetemi könyvtárnokot aligha tudták megtevesztetni: a kiáltó nyomdahibák nagyon is hamar elárulták Landerer intézetét, ahol a könyv készült.

Ez a színes írás, a forradalom első napjainak története, ma is érdekes olvasmány. Trenck hosszan

ír a nyugtalan napokról, melyek a forradalom kitörését megelőzték. Megelevenednek előttünk a Palais Royal kertjei, ahol lázító röpiratok között a népszerű báró arcképét is osztogatják, amint súlyos láncokkal karján börtönének ablakába támaszkodik: lába előtt egyszerű kőlap, keresztbetett lábszárcsontok s a koponya rajzával, rajta a felírás: Itt nyugszik Trenck. Amiként Magyarországon a francia forradalom, úgy Párizsban a magdeburgi fogság juttatta Trencket kalandortársai részéről bizonyára irigyelt helyzetbe. A hölgyek keblük felett hordozák arcképét s két színházban is játsszák életének történetét. A „zsarnokság áldozata” bizonyos elégtétellel nézi végig a Bastille lerombolását, csak azt sajnálja, hogy az értékes levéltár anyagát szétszórták az utcákon. A forradalom túlzásait és a vérengzéseket azonban ő is elítéli: őszinte borzadással írja le a jelenetet, mikor meglátja az utcán Foulon levágott fejét, azét a Foulon-ét, akivel minap vacsorázott együtt. Látja a királyt, amint sápadtan a városházára vonul s megdicséri a tömeget fegyelmeztségéért: fosztogatásra, rablásra sehol sem kerül sor — egy suhanc kísérli csak meg a lopást: felhúzzák az első lámpavasra.

Trenck elbeszélésénél is nagyobb izgalmat kelt az első francia hadifoglyok megérkezése. Szentmarjay, az általánosan ismert „enragé” elébük megy, s az ajándékba kapott forradalmi kokárdát csak úgy mutatja meg látogatóinak, ha azok letérdelve megcsókolják. Barcsai Ábrahám egy francia hadifoglynak, akinek nem volt inge, odaadja a magáét. 1794 augusztus 10-én az Újépület francia foglyai megünneplik a királyság bukását. Az udvaron szabadságfát állítanak, tetejében a vörös sapkával s a Ça ira-t énekelve körültáncolják.

A magyar főurak közül sokan rokonszenveznek a forradalommal. II. Lipót jegyzéke, melyet Sándor Lipót főherceghez, a fiatal magyar nádorhoz inté-

zett, névszerint felsorolja őket. Így elsősorban az anyai részről francia származású Sztáray Mihály grófot, akinek eleganciáját és hegedűjátékát még Kazinczy is megcsodálta. Fekete János mellett ő az 1790-es diéta legforradalmibb alakja: leteszi a grófi címet és Mirabeau példáján buzdulva résztvesz az alsó tábla ülésein.

XVII. ROUSSEAU HÍVEI

Rousseau gondolatai nem ok nélkül hagytak mély nyomot a XVIII. század politikusainak lelkében. A jogi eszmék iránt különösképp fogékony magyar nemesi osztály kapva kap a társadalmi szerződés gondolatán és azt minden eszközzel a hazai viszonyokhoz akarja idomítani. Rousseau társadalomszemlélete igen gyakran egyedül a nemesi osztály törekvéseinek alátámasztója lesz, így például Bessenyeinél, aki szóról-szóra átveszi a társadalmi szerződés gondolatát, anélkül, hogy azt a nem nemesekre is ki akarná terjeszteni. Az ellenszegülő vármegyék, így Nyitra, mely a franciás gondolkodású Forgáchok fészke, rousseaui érvekkel küzdenek a jozefinista önkény ellen. A felvilágosult abszolutizmussal így a felvilágosultság fegyvereit fordítják szembe. Egy Czindery nevű fiatalember megkísérli latinra lefordítani a Szerződést, terve azonban meghiusul a helytartótanács tilalmán. Kazinczy is foglalkozott a fordítás gondolatával, Szentmarjay Ferencnek, a Martinovics-féle összeesküvés rajongó lelkű áldozatának csaknem kész fordítását pedig Eckhardt Sándor találta meg az elkobzott iratok között. Hisz az összeesküvés egész ideológiája a Contrat Social-on s a Droit des Hommes-on nyugodott: ezeket a szövegeket vitatták meg lelkes összejöveteleiken: a lefoglalt peranyagban igen sok jegyzet és kivonat tanuskodik erről. Martinovics művei a legnagyobb következetességgel épülnek a társadalmi szerződés gondolatán:

titkos ágens korában még a király védelmére is ezt igyekezett felhasználni. Később már a rendiség eltörlését és a papság világi hatalmának megszüntetését követeli. A Contrat Social hatása ugyanaz nálunk, mint Franciaországban: mindkét helyen a radikális demokrata forradalom bibliájává válik. A magyarországi hatás azonban jóval túlterjed a forradalmi elit keretein: a gondolkodó, olvasó, sőt csak társalkodó emberek elméjét a francia forradalom természetjogának eszméjével telíti.

Rousseau gondolata két irányban él Magyarországon: egyik oldalon egy lelkes, ábrándos csoport vállalja a vérpadig is egy tisztán szellemi kísérlet következményeit, a másikon pedig politikusok és jogászok igyekeznek azt a hazai talajban megtelepíteni. Martinovics kalandor alakja jellegzetesen közép-európai változata a XVIII. század amaz ember-típusának, mely Nyugaton szerelmi, udvari intrikákban és Európaszerte hirhedt kalandokban tombolta ki nyugtalanságát és határtalan hatalomszomját. A Casanova-Trenck vonal magyarországi folytatása a szászvári apát, akiben a kor eszméi zavarosan élnek tovább, megtagadván mindazt az életművészetet, melyhez a szellemes, nagyvilági „filozófusok” oly öntudatosan ragaszkodtak. Ferences barát, majd szélső materialista szabadkőműves és a lebergi egyetem természetrajz tanára. Fizetett császári kém, aki koholt összeesküvésekkel vádol jezsuitákat és szabadkőműveseket egyaránt: a Duna mentén minden forradalmi mozgalom a pathologia s a rajongó idealizmus közt látszik ingadozni. Az izgágaságában és szertelenségében vezérével rokon Laczkovics jelképezi az egyik oldalt, a gyermekien tisztalelkű, szűzen meghaló Őz Pál a másikat. Aligha hihető, hogy ez a vállalkozás meg tudta volna teremteni Magyarországon is a „szent” forradalmat: a félszeg kísérletben mégis benne rejlik mindaz a meddő gyűlölet és ábrándos lelkesedés, mely a poli-

tikailag iskolázatlan népek átka, — de ugyanakkor az eszmélés első jele is.

Rousseau eszméit a szerencsétlen sorsú összeesküvők mellett politikai gondolkodók fejlesztik tovább s a társadalmi szerződés elmélete így a negyvennyolcas idők liberalizmusába torkollik. A „Rousseauista politikusok” gazdag változatát nyújtják az eszmének, melyet hol lelkesen vállaltak, hol óvatosan igyekeztek rendi társadalomszemléletükhöz idomítani. Az egyeztetők közül józansággal és sok tapintattal próbálja megtalálni a középutat gróf Batthyány Alajos. Feladata nem is oly könnyű, hisz újítást akar s amellett ragaszkodik a régi intézményekhez: fél a felforgatástól. Így azután radikalizmus helyett inkább a Kossuth-féle demokrácia előharcosának bizonyul. Reviczky József politikai kézikönyve, az *Introductio ad politica regni Hungariae* (1790) még óvatosabb: alig is mer letérni a konzervatívság talajáról, Balia Sándor pedig Bessenyeihez hasonlóan a rendiség számára keres támaszt a Társadalmi Szerződésben. Szabó Gergely és Sasku Károly a liberalizmus küszöbén mintegy csak kiindulópontul fogadják el Rousseaut, akire Szeniczai Pál nemrég még annyi lelkesedéssel hivatkozott és felháborodással tapasztalta, hogy mesterének eszméi nem járták át eléggé a magyar közönség szívét és elméjét. Hunfalvi Pállal, a szabadságharc előestéjén egyúttal Rousseau hatásának alkonyához is eljutotunk: az új nemzedék mind kevesebbet tud már méríteni elődeiknek nagy ihletőjéből és Benczur János az utolsó, aki könyvében (*A szabadság és a társadalmi rend elméletei*, 1848) Rousseautól ihletetten rajong „tündérek tündéréért”, a „szent Szabadságért”. Franciaországban ezidőtájt Victor Hugo és Lamartine költői hitvallása győz s a párizsi forradalmat pezsgővel megünneplő Eötvös Józsefben és Szalay Lászlóban a felvilágosodás kései hullámain a romantika nagy vihara nyomja el.

XVIII. MAGYAR IDILL

Nemzeti költészetet hoz a XIX. század, de Vörösmarty és Kölcsey előtt még egyszer nemzetfeletti, európai eszméket énekel meg Bacsányiék köre, hogy később majd Petőfit is megihlessen a népeket egyetlen, boldog családba összefoglaló Világszabadság! Az osztrák börtönökben sínylődő magyar költők büszkéek lehettek, hogy a népükhöz fűző szálak mellett erősek voltak azok is, melyek egy filozófusi és forradalmi Európával forrasztották egybe őket: a testvériség és egyenlőség ihletettjei nem tudtak elzárkózni kis országuk határai közé — a Martinovics-féle társaság rajongóihoz hasonlóan, őket is a francia forradalom nagy nemzetközisége tartja ígézetében. Párizsra veti vigyázó szemét Bacsányi, Verseghy pedig átkölti a Marseillaise-t.

Mind e forradalmi költészet mellett a kor franciás műveltségét mégis egy debreceni költő: Csokonai foglalja össze legmélyebben. De nemcsak a saját koráét: a XVII. század esztétikai elveinek emléke egyesül nála a zsenge preromantikával: Boileau és Batteux olvasása a Nagy Század retorikai stílus-szemléletével ismerteti meg, Delille pedig az angol kerttel, melynek mesterséges zordonsága Walter Scott vadregényes völgyeinek előképe. A Boileau-i esztetika a jó geometrikusok századának hitvallása lett: ez a geometria — még akkor is, ha nem volt szükségszerűen Pascal-i — saját tükörképét láthatta parkban, kastélyban, alexandrinus-verssorban egyaránt. Rousseau angolkertje a tudatosságot és a raffináltságot örökölte elődjétől: Trianon tanyáját és regényes bozótját a hagyományos királyi park mértani alakzatainak klasszicizmusa vette körül. Csokonainál, mint elmaradt népek költőinél általában, egymás sarkát tapossa múlt és jelen — a preromantika kertjében ő még Watteau-i idillt rendez: az alvó Lillát akár Boucher is megfesthette volna.

Az országúti poéta valójában a XVIII. század legfényesebb kertünnepére volt hivatalos — több joggal, mint Berquin, kinek idilljeit fordította. A pulpitus komikus eposza öt egy színesebb, életdúsabb „hősköltemény” megírására ihleti: az iskolás francia esztéta ugyancsak barbárnak találhatta volna a táncos, vidám farsangi képet — a megtámadott és legázolt elődök szelleme kísértett ebben a hol groteszk, hol précieux ünnepben.

Csokonai is Rousseaunak köszönhet legtöbbet, őt azonban nem a társadalom, hanem az érzelmek forradalmasítója hatotta meg. A rokokó idill Ermenonville remetéjétől sem volt egészen idegen s a fűvészkedő Csokonai könnyen megglelte bánatának társait ama forrás bozótjában, melyet birtokul kért a debreceni városi tanácstól. „Ember és polgár” akart lenni s ebben a két szóban össze is foglalta mindazt, amit nagy mesterétől kaphatott. A felvilágosodás eszményéért azonban a preromantika segítségéhez kell folyamodnia: „ember és polgár” csak a remete lehet Magyarországon s a Tihanynak „rijjádó leányát” szólító költő „Erémi szállást” keres, hogy Rousseaujához hasonló lehessen. Csokonai drámáinak érzelmes és embergyűlölő hősei, a Gersonok és Tempefőik annak a Rousseau-i méregnek izeit hordozzák, melynél csak Werther fájdalma lehetett csábítóbb és tetszetősebb. A lélek halhatatlansága felett töprengő Csokonai nem is fordulhat máshoz, mint Rousseauhoz, mikor az ember és az állat, a bűn és az erény viszonyáról szól. A „nyárfának lengő hívesében” nyugvó költő szellemét idézi, mikor bántódásaival és keservével a pusztába akar vonulni, hogy még a „természet nyers fiai” elől is biztonságban lehessen. Csokonai azonban sokkal inkább „poeta doctus”, hogysem következetesen ragaszkodni tudna Rousseau filozófiájához, mely szerint az irodalom és a művészet kárára van az emberiségnek. Ő ugyan nem száll vitába eszményképével,

amint azt Bacsányi teszi, aki a *Magyar tudósokhoz* írott versében az emberiség morális haladása mellett kardoskodik. A puritánság még franciás formájában sem lehetett rokonszenves Csokonai előtt, aki szó és szín varázsát korának minden magyar költőjénél jobban ismerte. Csokonai, aki nem szenvedett kevesebbet Rousseaunál, emennek komorságát idillivé festette át, keserű embergyűlöletét pedig valóban filozófusi szomorúsággá szelidítette.

A XVIII. század nagy kerti idillje ugyancsak megszeli, mire Debrecenbe ér. Fűvészkert lesz a francia parkból: itt hajol a szirmatlan viola fölé „főhadnagy Fazekas úr”, ki már a francia földet is megjárta. (A Ludas Matyi talán egy akkor hallott francia meséből ered.) Magányát a felvilágosodás eszméivel, valamint kedves virágaival osztja meg. Így látja őt Csokonai, amint „Számlálgatja víg orcával Az ezüst jácintokat S az ibolyák aranyával A szagos gyémántokat . . . S egy félig fejlett virágnak Lesi biztatásait...” Rousseau és Voltaire példája sokszínű kévévé bomlott: forradalmárokat éltet és főúri életélvezőket, „tudós költőket” és szelid remeteket, akik Horatiustól és az Ermenonville-i bölcstől tanulnak. A forradalmi örökség nemcsak összeesküvést szül, hanem megbékélt, filozófusi nyugalmat is: a zsarnokság ellen lázító röpirat s a „kis kertjének” virágaiért aggódó költő verse közös töröl fakadnak. A felvilágosodás nem mindenütt okozott változást, vagy éppen felfordulást: sokhelyütt csak hozzáidomult a meglevő nemesi életstílushoz, európai távlattal gazdagította azt. Azok az elvetélt filozófusok és költők, akik szanaszéjjel éltek az országban, egy külföldi hadjárat emlékével, növényeik és könyveik között, a felvilágosodás eszméjének névtelen, hű őrzői voltak.

Pedig ellenzéküket sem lehetett épp gyengének nevezni. Virág Benedek a „vad szabadság versenyese angyla” ellen támad, hasonló szellemben ír Dukay

Takách Judit, Horváth Endre, sőt maga Kisfaludy Sándor, aki délfranciaországi fogságából talán csak egy szerelem emlékét hozta magával. Ezek a költők főként Napoleon iránt éreznek engesztelhetetlen gyűlöletet. A híres kiáltványért alig egynéhány író lelkesedik, s a magyar rendek készséggel kelnek fel királyuk védelmében. A Győr ellen felvonuló francia sereg tisztjei latinul tanácskoznak a város küldöttségével. Napoleon egy napot tölt az elfoglalt városban, július 25-én továbbutazik Bécs felé. Fekete János gróf ír csak ódákat az első konzulhoz, Egyiptom hőséhez. Kazinczy csodálja ugyan, de Berzsenyi idegenkedik tőle, Kisfaludy Sándor pedig nem tudja megbocsájtani neki a legutolsó nemesi felkelés legyőzését. Fazekas Mihály — Beethovenhez hasonlóan — a nagy forradalom megtagadását veti szemére.

A német-görög klasszicizmus nagy szóvivője, Kazinczy azonban továbbra is kitart francia eszményei mellett. Vallásos felfogásának igen sok köze van Rousseau deizmusához, felvilágosodását pedig elsősorban Voltaire-nek köszönheti. Számunkra ő jelképezheti azt az írotípust, melynek pályája kinő a XVIII. századból, hogy azután franciás örökségével épp azokba ütközzék, akik ugyanezt az örökséget már egy újabb, pathétikusabb hangnemben fogalmazzák meg. Hasonló a sorsa Széchenyinek is, akire mély hatással van a Montesquieu-Rousseau-Voltaire háromság, eszméiket azonban egy túlzó csoporttal szemben kell megvédenie — azzal a csoporttal szemben, mely a XVIII. század filozófusainak gondolatát Hugo és Lamartine lírájának tüzeiben tudja csak élvezni. A XVIII. század felvilágosult főurai vagy visszavonultak gögösen a francia kultúra csábító paradicsomába s megtagadtak minden közösséget magyar környezetükkel — miként gróf Fekete János — vagy gyanakvó puritánok maradtak, akiket a Martinovics-féle összeesküvés vég-

kép elriasztott a felvilágosodástól — mint például gróf Teleki Józsefet. Széchenyi számára azonban a francia gondolat nem olvadt össze teljesen a felvilágosodással. Hisz nagy ellenfele Kossuth is ugyanennek az iskolának mesterein nevelkedett, számára is ugyanolyan sokat és ugyanolyan keveset jelentett Rousseau, vagy Montesquieu: olyan hagyományba kapcsolódtak bele általuk, amelyik ekkorra mindinkább háttérbe szorult már a romantika érzelmi forradalma mellett. Széchenyi egyéniségének kialakulásában sok része volt annak az önelemző gyönyörnek, melyet Montaigne ismertetett meg vele. Széchenyi naplója és a nagy, sztoikus gondolkodó *Essais*-i nem egy vonásukban rokonoknak látszanak: mindkettőnek íróját hasonló vágyak hajtották, mindkettőt ugyanazok a bizonytalanságok rémítették, míg azonban az egyik nagyon is pontos, könyörtelen feleletet kapott önmagához intézett kérdéseire, a másik mindinkább fegyvertelen maradt érzéseinek felidézett szörnyetegei között.

Kölcsey és Vörösmarty a „nagyszerű halál” képeivel viaskodik, mikor a fiatal Szalay László talán az egyetlen még, aki Victor Hugot olvassa. Nem soká marad társtalan: báró Eötvös József csatlakozik hozzá s a francia romantika olyan regényben bontakozik ki Magyarországon, amely a lélekelemző iskola legszebb hagyományainak szellemében alkotja meg a *Volupté* s a *Confessions d'un enfant du siècle* párját. Ez a regény nemcsak az érzelmek felszabadulását ünnepli, hanem megmutatja az utat is, melyet ez a nemzedék annyi fölényes biztonsággal futott meg: hisz a Karthauzi nem áll olyan messze a Falu jegyzőjétől, amint azt az irány-irodalom hívei hinni szeretnék. Ez a nemzedék éppoly merészen, sőt szélsőségesen hitt az egyéniség szentségében, mint „napszámosi” kötelességeiben, melyekkel a nemzetnek tartozott. A Karthauzit nem lehet kitérőnek tekinteni: rajongó érzelmeivel és romantikusan keserű

kritikájával teszi csak teljessé a körképet, melyet a „fiatal Magyarország” megálmodott magának. Szeretelen érzelmessége nélkül, mellyel ugyanúgy a „szívek forradalmát” készítette elő, mint Rousseau Franciaországban, Eötvös aligha tudott volna győztesen kilábalni a válságból, mely százada gyermekeit Európaszerte gyötörte. Benjamin Constant, Sainte-Beuve és Rousseau mutatták meg neki a menekvés útját és az író későbbi életműve éppúgy ifjúkori érzelmességének sírján épült tovább, mint a Werther szerzőjéé. Eötvösök számára a francia szellemmel való kapcsolat több volt irodalmi divatnál: a nemzedékből aligha juthatott valakinek eszébe, hogy kétkedjék annak az írónak magyarságában, aki a nemzet leghősibb erőfeszítéseinek előestéjén a kARTHAUZI szerzetes vallomásában tárja elénk kortársai válságának képét.

A szabadságharc előtti években franciássá lesz az egész irodalmi élet. A radikális Magyarország annak az iskolának tanítványa, mely „Lamartine-tól Hugo Victorig s Dumastól Béranger-ig mindent magába egyesített, ami eszmében szép, kivitelben merész, érzelmekben megragadó, ami a szívet, lelket hevíti. A francia írók nemes rajongása, erős meggyőződése, dicső ábrándjai magukkal ragadtak mindenkit, aki ifjúságot és nemes ábrándokat bírt,” — írja Jókai, aki egy másik regényében, a *Tengerszemű hölgyben* részletesebben is megrajzolja ennek a lelkes írócsoportnak képét. Petőfi így mutatja be barátját az „ifjú seregnek”: „*Ez az igazi francia*”. „Ez volt a lehető legnagyobb magasztalás abban az időben — fűzi hozzá Jókai — Franciaország felé volt fordulva minden szabadságvágyú nemzetnek az arca; onnan várták egy új korszak hajnalhasadását. Francia könyveket olvastunk, Lamartine Girondisták története, Tocqueville Demokratiája volt a bibliánk. — Petőfi Bérangert imádta, én Hugo Victorban találtam eszményképemet. Pálffy Albert volt

a Sue Jenőnk, Degré a Paul de Kockunk, Irányi Józsi a Girardin Emilünk, Pákh Albert a Jules Janinünk". Franciásság és népies irány jól megfértek egymással, egyik a másikat tartotta egyensúlyban: így tudott nyugati és nemzeti lenni egyszerre a kor irodalma. Ez a nemzedék nemcsak a liberalizmus eszméit tanulta el nyugatról: irodalmunk francia nyomokon kereste a stílus, a forma könnyed tisztaságát. Valóban: formát és stílust tanult s írástechnikáért nem kellett feltétlenül a legnagyobbakhoz: Balzac, vagy Stendhal műveihez fordulnia.

Ezért nem szabad meglepődnünk, hogy ebben az európai színvonalú körben Sue-nek akadt a legkomolyabb visszhangja. Igaz ugyan, hogy Csató Pál Balzac hatása alatt igyekszik megteremteni a realizmust Magyarországon: stílusában azonban ő is a könnyedebb elbeszélők mintáját követi. Vajda Péternek Voltaire a vezetője azokon az álomszerű, keleti tájakon, ahol a középkori szereplők a liberalizmus szent tételeit hirdetik." Sue-nek több utánpótlója akad ezidőtájt Magyarországon, mint akárkinek, a külföldi írók közül. Nagy Ignác, akire oly „édesdeden” emlékszik vissza Jókai, a *Magyar titkokban* éppúgy Sue-t másolja, mint az elegáns Kuthy Lajos, aki szinte csak Sue nyomán talál el a magyar pusztára. Hasonlóan sokat köszönhet Sue-nek báró Jósika Miklós, hogy bővebben ne is szóljunk Jókai Mórról, ki első regényében a Hétköznapiakban, a kecskeméti pusztát Párizs rejtelseinek szörnyalakaival népesíti be!

Mindez elsősorban csak a divatlapok előfizetőit, a lelkes honleányokat érdekli. A politikával foglalkozó forradalmár ifjúságnak „Cabet az imakönyve, Lamartine, Michelet és Louis Blanc a mindennapi olvasmánya.”

A „nagyszerű halál” képe ekkor már megjelent Petőfi előtt, aki szintén francia költőt tisztelt, olyan vallásos, fiúi hódolattal, aminő aligha illethette meg

épp ötöle a derék, nyárspolgár Béranger-t, akit bőkezű rajongásában „a világ új megváltójának, a szabadság legnagyobb apostolának” nevezett. Nyugatra is készült 1847 nyarán, hogy a sötét Anglia után láthassa példaképének honát, a „fényes Franciaországot”. Tervét azonban magával vitte a sírba s csak egy szép magyar novella szerzője képzelte el alakját, csaknem száz évvel később, a Lafayette-téri torlaszokon.

XIX. SZABADSÁGHARC

A szabadságharc híre nem találta egészen készületlen a francia közvéleményt. Pedig az Árpádok, a humanista főpapok és Rákóczi Magyarországa a XVIII. század vége felé rég az ismeretlenség sötétjébe bukott már a franciák előtt. Voltaire és Rousseau udvariasan fogadta még két magyar arisztokrata figyelmességét, a XIX. század elején azonban már csak néhány magyar hadifogoly emlékezteti őket a Dunamenti népre, melyet a verses krónikák valaha franciákkal rokonnak ünnepeltek. A fiatal Edgar-Quinet kíváncsiságát talán egy ilyen hadifogoly hegedűjátéka kelti fel ama nép iránt, melynek számüzött politikusaihoz olyan mély barátság fűzi majd egyszer. Stendhal, akit takarmányért küldenek át Magyarországra, két levelében is leírja a Fertő-tó vidékét, Naplójában pedig egy magyar grófnő neve emlékeztet Bécsi tartózkodására.

Magyarország megújuló irodalmáról senki sem tud, pedig itt épp most támad fel az érdeklődés távoli népek költészete iránt. A folklort Németország fedezi fel s az a néhány jegyzet, melyben hol egy magyar versről, hol az Esterházyak mesés jóvedelméről történik említés, nagyobbbrészt német forrásból kerül át a francia folyóiratokba. A *Revue Britannique* például megemlékezik Czuczor, Vörösmarty, Kisfaludy és „Kazinski” nevééről, a *Revue du*

Nord pedig nyomon követi a magyar költészet fejlődését Attilától, Zrinyi Miklóson át, a nyelvújítás harcaiig. Magyarország mégis valami mesebeli tündéri föld marad, méltó keret Musset *Barbarine*-ja számára.

Megnyílik azonban az út a Dunán s angol utazók ezt az irányt választják ezentúl, mikor Törökországba akarnak jutni. Útleírásaik, melyekben néhány szerény fejezet jut Magyarországnak, megjelennek francia nyelven is. Példájukat idővel franciák is követik: tudósok és politikusok nyomulnak be óvatosan a *terra incognita*-ra. D'Haussez báró, akit hazájában jelképesen halálra ítélték, Anglia, Szicília és Nápoly után felkeresi Magyarországot és Erdélyt is. „Húsz évszázaddal” visszamaradt népet talál itt, mely meg akarja őrizni függetlenségét és ragaszkodik nyelvéhez. Buda négyszögletű tornyai alatt az imán megjelenését várja. 1836-ban egy fiatal francia képviselő érkezik Magyarországra, neve: Saint-Marc Girardin. Az angol utazók leírásaiból okulva ő is a Dunán igyekszik Konstantinápoly felé. Három évvel később Eduard Thouvenel teszi meg ugyanezt az utat s Magyarországra érkezik Montalambert is, Szent Erzsébet életrajzolója, akit Thiers küld politikai megbízással, keletre. Ezek az utazók elsősorban az exotikum iránt érzékenyek, mellyel Magyarország ugyancsak nem fukarkodik ebben az időben. Furcsa, álomszerű világ! A távoli, mesés Kelet színei derengenek Buda hegyei felett; a Lánchíd közelében subás parasztok tanyáznak, lovakkal, csikókkal: a IV. század csendélete ez, a XIX.-ben! Mosolyognak a pozsonyi latin újság diétai hírein és a „rég Magyarországnak” nyomait keresik vidéki kastélyokban, kúriákon. A szabadságharc küszöbén már tisztábban látnak a francia utazók. Xavier Marmier-t, aki 1846-ban keresi fel hazánkat, a társadalmi osztályok helyzete érdekli s Mohácsnál, ahol soká vesztel hajója, elmereng a gyászos harcon, melynek e

síkság tanúja volt. Előre látja a szakítást, mely elkerülhetetlen a nemzet s az uralkodóház között. Meglátogatja az egyetemet is, „Európa egyik legszegényebb főiskoláját” s nem kerüli el figyelmét a magyar tunyaság — a lelkeket itt „Kelet kéjes fuvallata” lágyítja el. Auguste de Gérando-val, aki három könyvet is ír Magyarországról (*Essai historique sur l'origine des Hongrois; De l'esprit public en Hongrie depuis la Révolution française; Transylvanie*) már a szabadságharcnál tartunk. A korán elhunyt fiatal történész, akinek művét Michelet oly lelkes, lírai szavakkal örökítette meg, „szerelemből” lett magyarrá: felesége, gróf Teleki Emma által.

Magyarország ügye, melyért annyi lelkesedéssel küzdött De Gérando, nem igen volt ekkor népszerű Franciaországban. Párizs folyóiratai a szláv rokonszenv jegyében cikkeztek s Magyarországon csak a horvátok elnyomóját látták. A „feudalizmus” unalomig ismételt vádja ekkor hangzik fel először a liberális sajtóban s nagyon sok időnek kell eltelnie, amíg belátják, hogy a magyar szabadságharc több, mint holmi „nemzetiségek elnyomásáért” folytatott küzdelem. A párizsi szláv sajtó gyanakvását is csak a lengyelek nyílt csatlakozása tudja legyőzni, a konzervatív lapok hangja pedig csak 1849-ben, az osztrák kegyetlenkedések hírére enyhül. A trónfosztás ténye sokakat megnyer: a legtöbb hírlap, mint pl. a *National* ekkor kezd lelkes cikkeket írni Kossuthék hős küzdelméről. A hivatalos Franciaországhoz közelálló folyóiratok (így elsősorban a *Revue des Deux Mondes*) mindvégig hűvös tárgyilagossággal figyelik a magyar csatateret s egy évtizednek kell eltelnie, amíg Saint-René Taillandier barátságos szellemben ír majd a XIX. század magyar irodalmáról.

Hiába vezettek hódoló követséget a magyarok Lamartine elé, hiába öltötték fel díszruhájukat, mikor a nemzeti zászló alatt végigvonultak a boulevard-

dokon: Hugo Károly beszédére a költő-miniszter szép szellemes szavakkal válaszolt, Franciaország segítsége kimerült abban, hogy hajlékot nyújtott a magyar emigrációnak. Lelkes francia szabadcsapatok mégis együtt harcoltak a magyarokkal s a francia közvélemény liberális-demokrata rétege nyíltan Kossuth mellé állott. A hangulat megváltozásában a párizsi magyar követség tagjai mellett nagy része volt a hányatott életű, kalandor-hazafi Boldényinak is. Ő volt az, aki saját pénzen alapított, tiszavirág-életű folyóiratokban próbálta tájékoztatni a francia közönséget mindarról, ami Magyarországon történt. Ő az első, aki megvédi Magyarországot azoktól a vádaktól, melyeket nemzetiségi politikája miatt szórtak rá. Napi négy sous-ból él és ruháit is elzálogosítja, hogy kiadhassa röpiratait. Legfontosabb műve a *La Hongrie ancienne et moderne*, mely a szabadságharc után íródott. Történelem, irodalom, néprajz egyaránt érdekli ezt a nyugtalan, mohó elmét. Az ő könyve nyújtja az első körképet a külföldnek Magyarországnak műveltségéről és történelméről.

Boldényit nem ismerte el a hivatalos Magyarország — a párizsi magyar követség pedig hiába igyekezett elismertetni magát a francia kormánynál. Gróf Teleki László így elsősorban társadalmi és irodalmi téren igyekszik kapcsolatokat teremteni. Az ő nemzetiségi felfogása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a Párizsban élő lengyel csoport kibékült Magyarországgal. Az ő személye tartotta össze azokat az írókat is, akik a szabadságharc után letelepedtek Párizsban. A magyar emigránsok egyébként nem egy barátot számlálhattak a francia romantikusok körében. Gróf Teleki Sándor Hugoval és az idősebb Dumas-val tart fenn kapcsolatot, a guernesey-i Almanach des Exilés-ben megírja az aradi gyásznapi történetét (1855), cifraszűrjéből pedig Victor Hugo mennezyetét varrja be, majd leányának menyasszonyi ruhát csináltat belőle. Horváth Mihály Proudhon-

nal, Montalembert-el és Tocqueville-al barátkozik, Irányi Dániel és társai Michelet-vel, valamint Chassin-nel ismerkednek meg, De Gérando özvegyének házánál.

Franciaország ekkor a romantikus Magyarországért lelkesedik, mely elvérzett a szabadságharcban — az egykori „feudális” zsarnokból most a liberális eszmék vértanúja lett. Nem véletlen, hogy Michelet a legköltőibb nyelvű francia történész rajong elsősorban Hunyadi János kései utódaiért. Meg akarja írni a szabadságharc történetét: ehhez a műhöz gyűjt adatokat Teleki Blanka és Lövey Klára. Sajnos, ez a könyv nem születik meg, de a nagy tudós köré csoportosuló romantikus történésziskola tagjai közül Thalès Bernard és Ch. L. Chassin figyelme fordul Magyarország felé. Az előbbi regényt ír Szent István koronájáról, a másik pedig egyik legbuzgóbb apostola lesz Petőfinek: megírja életrajzát, s Irányival együtt dolgozik a magyar forradalom kétkötetes történetén.

Regényes magyarbarátság az, amelyik Michelet páthoszának s Berlioz szilajságának jegyében virágzik ki a szabadságharc után, Franciaországban. Faust a magyar pusztákra is elkalandozik nyugtalan vándorlásában: a *Marche hongroise* éppoly jelenésszerű pompával bontakozik ki előtte, mint Toldi előtt Laczfi nádor „aranyos leventéi”. Kossuth alakja a legtúlzóbb romantika színeit ölti magára Clémence Robert regényében (*Kossuth ou les Hongrois*) s azokban a „chansonokban”, melyek Béranger iskolájában születtek. Alexis Champagne a „szlávok leszármazottait” dicsőíti a magyarokban, kik „Skan-dinávia hős népe” ellen hadakoznak, a világ felszabadításáért. Pierre Dupont, aki ezzel a névvel szinte nem is lehetett több „népszerű énekesnél”, olyan Kossuth nótát szerez, melyet Magyarországon is elénekelhetne akárki. A jó François Poisson pedig, aki pusztán lelkesedésből küzdi végig szabadság-

harcunkat, „a nép arkangyalának” látja Kossuthot abban a versében, melyet a nagy száműzött érkezésekor írt. A francia kormány közömbösen nézte Magyarország vergődését és nem engedte, hogy Kossuth Marseille-ben partraszálljon, a liberális érzelmű hazafiak azonban részt vesznek a szabadságharcban s még I. Ferenc Józsefet is megleckéztetik, mint például Sazerac, aki egy angol útleírás átültetésében védelmébe veszi a legyőzött Magyarországot.

A párizsi magyarbarát franciák Teleki Emma grófnő házában találkoznak. Férje, a fiatal francia történész, Auguste De Gérando, aki beállt honvédek és a győri csatában megmentette a magyar zászlót, menekülés közben halt meg, Drezdában. Árváit Michelet és barátai vették pártfogásukba. Az emigránsok is sok barátot szereznek hazájuknak odakünn: nem utolsó sorban Bulyovszky Lilla pártfogóját, az idősebb Dumast, aki magyaros attilában, csizmában és kócsagtollas kucsmában olvas fel Budapesten. Liszt és Reményi csodálói közé tartozik Théophile Gautier is, aki csak Valério akvarelljei nyomán ismeri a magyar tájakat, de ez elég neki ahhoz, hogy lelkes cikket írjon a zenészek és festők távoli csodás földjéről. S itt van még Jósika barátja, Gustave de la Tour, az osztrák hadsereg vértisztje, aki hat évet tölt Magyarországon s két könyvet is ír róla (*Scènes de la vie hongroise; Nouvelles scènes de la vie hongroise*).

A legtöbb hívet azonban a segesvári csatatéren eltűnt költő szerzi hazájának. Műveit legelőször német fordításokból ismerik meg Párizsban. Chassin Petőfi-fordításainak francia nyers-szövegét a magyar emigráció nőtagjai készítették elő. Taillandier még csak Szarvady, Hartmann és Kertbeny német fordításait olvasta, Auguste Dozon, aki Szalonikiben volt francia konzul és sokat foglalkozott a magyar nyelvvel és irodalommal, már eredetiből ismerte a verseket, sőt, a *Revue germanique*-ban le is fordí-

tott néhányat közülük. Desbordes-Valmore két tanulmányban foglalkozik Petőfivel, amíg 1871-ben prózára ülteti át kétszáz költeményét. Ezek a fordítások készítették Amielt, hogy az *Étrangeres*-be Goethe, Schiller, Hölderlin, Heine, Byron és Leopardi versei mellé 20 Petőfi-költeményt felvegyen. A polihisztor Amiel, kéziratos jegyzeteinek tanúsága szerint egyébként is érdeklődött a magyar irodalom és néprajz iránt, mellyel berlini tanulmányai során ismerkedhetett meg. A német tájékozódású svájci franciát, a német származású Meltzl Hugóval közös Petőfi-ujjongásuk fűzi össze abban a levélváltásban, melyet a Petőfi-irodalom egyik legérdekesebb függelékének tekinthetünk.

XX. A HARMADIK KÖZTÁRSASÁG

A magyar-francia barátság „aranykora” az a rövid évtized, mely 1879-től 1889-ig telik el. A francia szellemmel való kapcsolatba mindeddig alig vegyült „politika”: Rákóczi többet köszönhetett Grosbois-nak, mint Versailles-nak; a szabadságharc is Michel körének inkább érzelmi, mint politikai szívügye volt. A Bismarcki külpolitika végkép elszigetelte Franciaországot, mely lassan magához tért már, s kereste a rést, melyen át szabad levegőhöz juthasson. A külföldi kapcsolatokra vágyó köztársaság figyelme így fordul hazánk felé. Az a patétikus barátkozás azonban, mely jótékony célú ünnepélyek és cigányozó bankettek mámorában indul, sohasem lehetett olyan mély, mint a tisztán szellemi kapcsolatok névtelen izgalma. Sok haszon nem is származott belőle: néhány alkalmi költemény, újságcikk, pohárköszöntő. A harmadik köztársaság első évtizedeinek hatalmas szellemi erőfeszítéseire csak egy későbbi nemzedék figyel majd fel, a nálunk járt franciák pedig legfeljebb egy hamis, betyár-romantikás ábrándot hoznak magukkal, melynek émelyítő exotiku-

mából a *Prince de Zilah* és rokonai épp elég izelítőt adnak.

A Párizsban maradt emigránsok voltak az első összekötőkapocs a kiegyezés utáni Magyarország és az új Franciaország között. Kossuth párizsi ügynökei közül sokan később is megtartották társadalmi kapcsolataikat, melyekre nem egyszer joggal büszkék is lehettek. A híres Bixio-asztaltársaság tagja, Szarvady Frigyes például szívesen látott vendég befolyásos politikusok és művészek szalonjaiban. A 48-as idők lelkes agitátorai s a csendben dolgozó tudósok, a Boldényik s a Szalay Lászlók után megjelenik a színen a magyar világfi típusa, melynek legtökéletesebb példája az a Justh Zsigmond lesz majd, aki előtt a Faubourg Saint-Germain féltékenyen őrzött kapui is megnyílnak még. Szarvady Frigyes és a szintén száműzött Türr István révén ismerkedik meg Magyarországgal Mme Juliette Adam, a „Grande Française”, a liberális eszmék s a revanche legelszántabb harcosa. Mme Adam s a befolyása alatt állók elsősorban politikai okokból érdeklődtek Magyarország iránt, melynek nagy szerepet szántak egy Németország ellen megkötendő szövetségben. Ennek a magyarbarát csoportnak módjában állt, hogy Mme Adam folyóiratában, a *Nouvelle Revue*-ben, a közvéleményre is hasson. Mme Adam már pályájának kezdetén magyarokkal rokonszenvező környezetbe került, mégpedig annak az Agoult grófnőnek szalonjában, akinek Liszttel való kapcsolatát Mme Adam is annyi rokonszenvvvel figyelte. Agoult grófnő szalonjának tagjai egyformán lelkesedtek Garibaldiért és Kossuthért s Mme Adam körül lassanként kialakult az a magyar csoport, melynek olyan nagy szerep jutott a magyar-francia barátkozásban. Szarvady Frigyes és Türr István mellett a befolyásos Horn Ede, a fáradhatatlan Arányi Miksa, azonkívül Irányi Dániel, Munkácsy Mihály és Pázmándy Dénes voltak ennek a csoportnak tagjai. Az

első magyarbarát tüntetésre a szegedi árvíz adta meg az alkalmat. Mme Adam ösztönzésére rendezik a párizsi Operában azt a fényes ünnepélyt, melynek során először jelenik meg magyar zászló francia középületen — az osztrák követség tiltakozása ellenére. Az alkalmi költemény, melyet a Trocadéro-ban elszavaltak, Roland „tejtestvéreként” üdvözli a magyar Toldit s meghatottan emlékezik vissza arra a segítségre, melyet a magyar társadalom a német fogságba esett francia katonáknak nyújtott. A párizsi ünnepélyeknek nagy visszhangjuk támad Magyarországon: Verhovay Gyula az Egyetértés hasábjain lelkesülten igéri: „Franciaország ott fogja találni Toldit, mikor Roland riadót fú a szabadság csatakürtjébe. Ott fog oldalán viaskodni, hogy igazsággá legyen az eszmény, melyet leragadunk az égről, hogy legyőzze a pokolt, mely útját állja a világbéke köztársaságának.” Szeged egyik körútját nevezi el Párizsról és Mme Adam szerénykedve fogadja majd el magyarországi útján az újjászületett város középületeinek képeit. Az *Arrogante* cirkáló szerencsétlensége jó alkalom, hogy a Margitszigeti ünnepéllyel némiképp viszonzozzák a franciák tüntető áldozatkészségét. Ezzel kezdetét is veszi az egy évtizedig tartó kölcsönös ünneplés, vezércikkek és pohárköszöntők szakadatlan sorozata. A magyar ellenzéki lapok felhasználják az alkalmat, hogy szúrjanak egyet az osztrákbarát kormányon — magyar-francia kapcsolatokból politikai téma lesz s jó alkalom arra, hogy a rosszindulatúak amolyan szabadkőműves tüntetésnek tekintsenek minden közeledést Párizs felé. Tagadhatatlan, hogy Pulszky Ferencék francia-barátságába sok politikai hátsógondolat is vegyült: Párizsba a legrövidebb út Turinon át vezetett, ahol vallásos áhitattal keresték fel a kirándulók az agg Kossuthot. Az Írók és Művészek Társaságának Párizsba utazó csoportja aligha hoz vissza egyebet, mint az itthoni retorika francia változatának emlékét.

Victor Hugo-ban az aranyszájú prófétát csodálják: a forradalom eszméi ünnepi jelszavakká silányultak — Flaubert és Renan Franciaországa homályban marad a felvirágozott színpad rivaldafényei mögött.

A francia közönség exotikumra kíváncsi és magyar vendéglátóik kelleténél buzgóbban igyekeznek szolgálni ezzel annak a kis csoportnak, mely Lesseps vezetésével megjelenik az 1885-ös kiállításon. A harmadik köztársaság édeskés idilljét Massenet, Delibes és Coppée képviselik — a boldog, mesélő Magyarország Jókai Mór személyében köszönti őket a pesti banketten. Két hét alatt 19 díszebédben 233 ünnepi beszédben lesz részük a francia vendégeknek, akik Magyarországot már csak a tokaji borok aranyos mámorán át tudják látni. A felvidéki falvakban térdre hullanak előttük a falusiak, vidéki állomásokon lovasbandérium várja őket s a szállodák, a vármegyeházak termeiben mindig ugyanazok a bőséges fogások, ugyanazok a nehéz italok alatt roskad az asztal: a pohárköszöntők reggel felé sem ritkulnak, de most az asztal tetejéről szavalnak a felhevült politikusok és lapszerkesztők. Egyikük lábát is töri s a Nemzeti Múzeum díszterméből halomszámra kell kisöpörni a földhöz vagdosott poharak és palackok üvegcserepeit. Boldog Magyarország! Ezek a vendégek valóban igazat adhattak Tissot-nak bor, páripa és szépasszony élvezeteg magyar hármasságát illetően. Ilyen bemutatkozás után csak Claretie regénye következhetett s mindazok a versek és novellák, melyekben a Rákóczi induló hangjai mellett halnak meg a hősök, miután hatalmas vagyonukat mesés dáridókon eldorbézolták. Cigányok Magyarországa ez: Rigó Jancsi és Chimay hercegnő regényes szerelme betetőzi s egyben igazolja a legendát!

Komolyabb képet csak Mme Adam tudott rajzolni rólunk, *Patrie Hongroise*-ában. Magyar táj, magyar irodalom és magyar politika látványa ebben a könyvben nyílik meg először a francia közönség

előtt, mely honfitársnőjének szemével most már nemcsak az olcsó exotikumot látja. Amerikai városokhoz méltó élénkség és mohóság fogadja őt Pesten s a Pulszkyról, Jókairól, Apponyiról, Gyulairól, Tiszáról, Szilágyiról felvázolt jellemzések bizonyítják, hogy Mme Adam nem csak üresen udvarias mondatokat keresett, amikor meg akarta ismertetni hazánkat nyugattal. A *Païenne* szerzője valóságos hellén paradicsomnak akarta látni a magyar hazát s Nausikaa üdvözlétét vélte kihallani vendéglátóinak kedvességéből.

A *Patrie hongroise* sajtóvisszhangja eléggé mutatja már, milyen reménytelennek látták Párizsban Magyarország jövőjét. „Ha megmarad a dualizmusban, Lengyelország sorsa vár rá. Ha visszaszerzi függetlenségét, a nemzetiségek martaléka lesz.” S ezek a nemzetiségek mind szívesebben látott vendégek Párizsban: a szabadságharc előtti évek szlávbarátsága felújul, a legvérmesebb reménykedők is letettek már róla, hogy Magyarország valaha Németország ellen forduljon. A „*Revancharde*” is új irányban szövi már terveit; annak a megtört, csalódott öregasszonynak, akiért katonai autót küld Clemenceau, hogy jelen lehessen a Versailles-i békeszerződésnél, aligha jut már eszébe a magyar képviselők fogadalma: ott leszünk, mikor lehull a gyászlepel Strassbourg szobráról!

XXI. PÁRIZS VARÁZSA

„Gyönyörök és fájdalomok szent városa” lesz Párizs Ady nemzedéke számára, a francia szellem egy rövid, politikai kísérlet után végkép megmarad a művészet s az irodalom birtokában. A háború előtti magyar festőnemzedék igyekszik majd pótolni mindazt, amit Manet kortársa, a *Siralomház* festője elmulasztott. Az impresszionizmust viszont Szinyel-

Merse előzi meg idehaza — ugyanúgy, ahogy valamivel később Krudy Gyula nyelvi impresszionizmusában egy Giraudoux ismerhetett volna nem is sejtett elődére. Szinyei-Merse „*hallomásból*” kerül a francia impresszionizmus hatása alá, anélkül, hogy egyetlen képét is látt volna. A fiatalabb nemzedék már közvetlenül megismerkedik azzal az új francia iskolával, melynek hatása épp oly fontos lehetett nekik, mint a francia irodalomé Ady kortársainak szemében. Csók Istvánnak Párizsba kellett elmennie, hogy rátaláljon a „tulipános ládára”. Rippl-Rónai számára is olyan forrás Párizs, mely „szakadatlanul ömleszti magából a szenzációk, megkezdések, új eredmények tápláló, termékenyítő nedvét. Ahová vágyik a művész fiatalon, mikor még eltitkolva, vagy bevallottan átfüti teremtő kedvét a reménység...” A szabadság egykori földje a felszabadulás vágyát oltja most is azokba, akik a szellem kalandjait keresik amaz eliziumi mezőkön, melyeknek jelképes sarkaiban ugyanúgy elfér a Quartier Latin, mint a Place de l'Europe környéke. Hisz kaland volt mindaz, amit Párizs nyújtott, akár kísérleti regénynek hívták, akár szimbolizmusnak, akár Taine volt a mester, akár Jehan Rictus, a koldus. Ami a legfontosabb: nem kész irányokat vettünk át Párizstól s az ilyesfajta kísérletek rendesen meddők is maradtak. Adyban sem a francia szimbolizmus győzött: ürügy és kellék volt az számára, a felszabadulás eszköze, melyet elvetett magától, mi-helyst nem volt már szüksége rá. Hogy lássuk mennyire sokágú volt a francia hatás, melyet a Nyugat köre s általa az igazi, az újjászülető magyar irodalom magába fogadott, elég ha összehasonlítjuk, mit kapott Ady és mit Kosztolányi Dezső. Párizs igazi varázsa az volt, hogy *önmaguknak* adta vissza köl-tőinket! A fordulót jelenti ez a város mindnyájuk életében: itt égeti el Szabó Dezső azt a filológus-multat, mely már-már a finnugor nyelvészettel jegyzi

el őt — s száz éve itt vált történettudóssá az addig inkább irodalmi érdeklődésű Szalay László.

Talán azért volt olyan fontos számukra a francia szellem, mert olyasvalamit találtak meg benne, ami szerencsésen kiegészítette a magyar alkatot, kioldotta görccseiből, felnyitotta szemét. Csíky a francia színpadtól tanul technikát s a francia realizmus színei térnek vissza Gozdsu Eleknél, vagy Tolnai Lajosnál. A kísérleti regény már-már új módszer útjaira vezeti a századforduló magyar irodalmát s ha Justh Zsigmond be tudja fejezni művét, talán megszületik nálunk is az a társadalmi regény, mely máig is adós még a magyar emberi komédia nagy körképével.

A formával szüntelen küzdő, bizonytalanságok, kétségek közt vergődő magyar lélek biztonságot és támaszt talált a francia szellemben; felemás életének áttekinthetetlen zürzavara kitisztult, elrendeződött, mihelyst megismerkedett a francia értelem tisztaságával. A passzív magyar józanság a franciák cselekvő józanságában rokon és számára elérhető eszményt tisztelt. Bessenyei előtt a francia gondolat nyitotta meg a kétségek s a tagadás poklát, de ugyanez a gondolat hozta el számára a megváltást is: a rendet s a megnyugtató tudatot, hogy egy széthullott régi világ törmelékeiből újat tud teremteni.

Sok közös vonást tudnánk találni a magyar s a francia lélek között s e vonások sorában a józanság mellett, (melyen a franciáknál nemcsak Montaigne, hanem általában a XVII., sőt XVIII. század természet- és értelemtisztelő filozófiája alapul) különösen fontosnak látszik az a mély humanizmus, mely mérsekletével és fegyelmével egy, a németek antik-eszményénél annyival előbb s ugyanakkor mégis a latinságban gyökerező szellemi magatartást tudott teremteni Franciaországban.

De még a józanságnál és humanizmusnál is többet jelent az a frissesség, az újításnak az a forradalmi

vágya, mely talán a leginkább csábító vonásnak tűnik fel az önmagába húzódó, életkörülményein változtatni oly nehezen tudó magyar szemében. Politikai forradalmait Európa többi népéhez hasonlóan Párizsról formálta Magyarország, de még ezeknél a forradalmaknál is fontosabbak azok a szellemi megújhódások, melyek aligha jöttek volna létre francia ösztönzés nélkül. Forradalmat és stílust tanulunk attól a néptől, mely vakmerő újtásaiban és elegáns formatiszteletében egyaránt nagy tudott maradni. A Nyugat-nemzedék számára hol menekvést, hol serkentő, harci példát, hol hidegen csillogó eszményt jelent Párizs neve.

A háború után, mikor a Nyugat forradalma elérte célját, a francia föld egy új európaiság kivonata és jelképe lett: tisztelete immár hagyomány és a magyar írók közül majdnem mindenki lerója a maga „párizsi regényét” amaz emlékek előtt, melyek az ifjúság legkalandosabb, legédesebb napjait jelentik számukra. Ma talán már alig akadnak, akik elmondhatnák magukról, hogy tizenöt évet töltöttek Szent Genovéva hegyének árnyékában, mint például Szomory Dezső, de a „napnyugati őrzőjáték” sorai a fiatalabb nemzedékekben sem lesznek ritkábbak. Ambrus Zoltán és Kosztolányi Dezső aszkétikus fegyelme, vagy játékos mélysége jó példa volt, szerencsés mutatvány. A Bovaryné fordítása igazi Flaubert-i keménységre feszítette a magyar nyelvet, Esti Kornél pedig sistergő, farsangi pezsgésével a mértéket tartó lendület, a táncná nemesedett csapongás irigylendő teljesítménye lett.

Az egyetemi oktatás terén nagy szerepet játszottak egyrészt azok a párizsi ösztöndíjak, melyeket gr. Klebelsberg Kuno miniszter létesített, másrészt azok, melyeket a francia kormány juttatott magyar ifjaknak. De nem csupán gyümölcsöző, hanem valósággal jelképes volt az a nagyszabású könyvajándék, melyben a francia kormány jóvoltából a budapesti

Egyetemi Könyvtár s az Eötvös-Kollégium részese-
dett. Ez utóbbi intézmény ugyanazt a szerepet tölti
be nálunk, mint a világhírű École Normale Supé-
rieure Franciaországban, s nevéhez híven, a francia
szellem avatott letéteményese.

A francia szellem hatása sohasem ferdítette el
bennünk azt, ami nemzeti: sohasem térített el önma-
gunktól, hanem belénk olvadt, hozzánk idomult. A
népi Illyést éppúgy önmagához segítette, mint a
polgár Márait. Mert ennek a népnek irodalmában a
szellem nem választ szét, hanem összeköt: Giono
nem esik oly messzire Gide-től, mint nálunk egy
„paraszt” a „polgártól”.

Magyarország lelkiismerete nyugodt lehet: a ka-
pott tanítást gazdagon gyümölcsöztette és épp a
háború utáni időkben mutatta meg, mennyire méltó
rá. A szellem erősebb a politikánál s a Trianonban
kapott sebekért senki sem tette felelőssé azt a kul-
turát, melynek hatásában a csonka ország írástudói
is egy csorbítatlan, európai közösség tagjaivá emel-
kednek. Ez a közösség osztatlan és diadalmas, mert
nem akar mást legyőzni és nyitva áll mindenki szá-
mára, akárcsak a kereszténység, melyből született
s az antik-latin műveltség, melyet őseként tisztel s
melynek örök hatalmát nem légiói vívták ki, hanem
szelleme.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁR
IRODALOM

Pais Dezső: Les rapports franco-hongrois sous le règne
des Árpád (Revue des Etudes Hongroises et Finno-Oug-
riennes, 1923.)

Baumgartner Ferenc: A Saint-Gilles-i apátság össze-
kötetése Magyarországgal. Századok, 1906.

Kniewald Károly: A Hahóti-kódex (Zágrábi M. R.
126. kézirat) jelentősége a magyarországi liturgia szem-
pontjából. Magyar Könyvszemle, 1938.

Kniewald Károly: A Pray-kódex tartalma, kora, jelentősége. U. o. 1939.

Gerevich Tibor: Magyarország románkori emlékei. Budapest, 1938.

Lestyán Sándor: Pest-Budai regélő. Budapest, 1940.

Eckhardt Sándor: Franco-Hungarica. (Mélanges Baldensperger) Paris, 1930.

Auner Mihály: Latinus. Századok, 1916.

Bárczi Géza: A magyar nyelv francia jövevényszavai. Budapest, 1938.

Kardos Tibor: Középkori kultúra, középkori költészet. Budapest, 1941.

Sötér István: Francia szellem a régi Magyarországon. Budapest, 1940.

Machovich Viktor: A magyar-francia cisztercita kapcsolatok történetéhez. (Egyetemes Philologiai Közlöny, 1935.)

Gábrriel Asztrik: Szent Erzsébet magyarsága nyugati szemmel. (Regnum, 1937.)

Balázs Ilona: Magyarországi Szent Erzsébet a XIII. század francia irodalmában. Budapest, 1930.

Gábrriel Asztrik: Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban. (Egyetemes Philologiai Közlöny, 1938.)

Gábrriel Asztrik: Magyarországi Sándor mester, a középkori Sorbonne tanára. (U. o. 1941.)

Eckhardt Sándor: Magyar humanisták Párisban. (Minerva, 1929.)

Gábrriel Asztrik: Gosztonyi püspök és párizsi mestere. Egyetemes Philologiai Közlöny, 1936.

Eckhardt Sándor: Sicambria. Minerva, 1927.

Eckhardt Sándor: Villon et l'ambassade hongroise à la Cour de France en 1457. (Nouvelle Revue de Hongrie, 1938.) Részletesebben: Lancelot magyar király. Magyar Nyelv, 1937.

Eckhardt Sándor: A francia nemzet missziós hite és a francia irodalom. Katolikus Szemle, 1931.

Birkás Géza: Eustache Deschamps magyarországi utazása. (Egyetemes Philologiai Közlöny, 1918.)

Thomas, Albert: Alain Chartier en Hongrie. Romania, 1909; Revue de Hongrie, 1910.

Dobosy Tibor: Pierre Choque, Anna magyar királynő francia kísérlője. Budapest, 1941.

Faludi János: André Dudith et les humanistes français. Szeged, 1927.

Bach Endre: Un humaniste hongrois en France, Jean Sambucus et ses relations littéraires. (1551–1584). Szeged, 1932.

Győry János: A kereszténység védőbástyája. Budapest, 1933. Minerva Könyvtár 42.

Révész Imre: A magyar protestantizmus története. Budapest, 1925.

Rác Lajos: L'inspiration française dans le protestantisme hongrois. (Revue des Etudes Hongroises et Finno-Ougriennes. 1925—27.)

Bisztray Gyula: Az erdélyi tudományos élet és egyetemi gondolat. Budapest, 1941. (Az „Erdély Magyar Egyeteme” c. kiadványban).

Halmy Ferenc: A magyar zsoltárformák francia előzményei. Budapest, 1939.

Zolnai Béla: Rákóczi, az író. (Rákóczi Emlékkönyv. 1935.)

Zolnai Béla: II. Rákóczi Ferenc könyvtára. (Minerva, 1924.)

Zolnai Béla: Mikes és a francia szellemi élet. (Egyetemes Philologiai Közlöny. 1921.)

Zolnai Béla: Mikes eszményei. (Minerva, 1937.)

Markó Árpád: Les hussards hongrois au service de la France. (Nouvelle Revue de Hongrie, 1936.)

Haraszi Emil: Les hussards hongrois en Alsace: Célestin Hardt. (Revue des Etudes Hongroises et Finno-Ougriennes, 1927.)

Trencsényi-Waldapfel Imre: Étienne Gyöngyösi (Nouvelle Revue de Hongrie, 1936.)

Eckhardt Sándor: La Bruyère, a magyar történelem tanára. Egyetemes Philologiai Közlöny, 1941.

Eckhardt Sándor: Az aradi közművelődési palota francia könyvei. Arad, 1917.

Eckhardt Sándor: Bessenyei és a francia gondolat. (Egyetemes Philologiai Közlöny, 1919—1921.)

Eckhardt Sándor: Magyar rózsakeresztesek. (Minerva, 1922.)

Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Budapest, é. n.

Baranyai Zoltán: A francia nyelv és műveltség Magyarországon. XVIII. század. Budapest, 1920.

Tóth Béla: Rousseauista politikusok. (Minerva, 1928.)

Pogány Ida: Trenck Frigyes és a francia irodalom. Budapest, 1933.

Müller Lipót: Francia politikai eszmék a reformkor irodalmában. (Egyetemes Philologiai Közlöny, 1923.)

Pelle Erzsébet: Un poète cosmopolite du 18e siècle: Michel Csokonai et la littérature française. Szeged, 1933.

Kovács Máté: Fazekas Mihály a rokokó költő. Debrecen, 1940.

Bariska Mihály: Gróf Széchenyi István és a francia irodalom. Budapest, 1928.

Hencze Béla: Kazinczy és a francia felvilágosodás. Budapest, 1928.

Novák László: Az ifjú Eötvös és a francia irodalom. Budapest, 1930.

Sipos Lajos: A magyar szabadságharc visszhangja a francia irodalomban. Budapest, 1929.

Tronchon, Henri: Les débuts de la littérature hongroise en France. (Revue des Etudes Hongroises et Finno-Ougriennes, 1925.)

Bach Vera: Un disciple de Michelet: Charles Louis Chassin. 1831—1901.) Szeged, 1935.

Lelkes István: A magyar-francia barátság aranykora. Budapest, 1933.

Birkás Géza: A magyarság francia barátai régen és most. Pécs, 1936.

Gáspár Margit: Csíky Gergely és a franciák. Debrecen, 1928.

Eckhardt Sándor: A magyarság külföldi arcképe. (Mi a magyar?) Budapest, 1939.

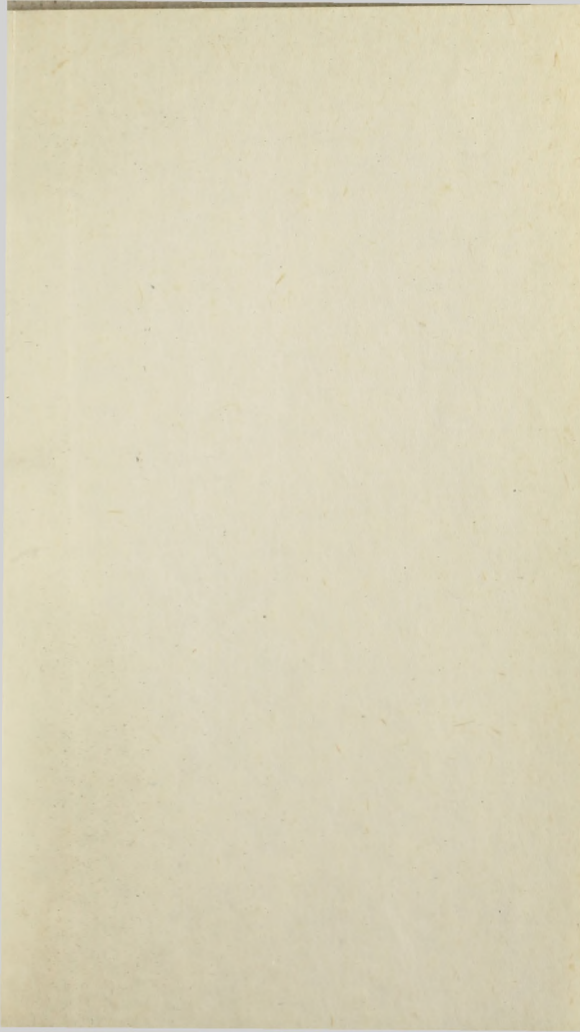
Eckhardt Sándor: A francia szellem. Budapest, 1938.

Babits Mihály: Paris et André Ady. (Nouvelle Revue de Hongrie, 1932.)

Szirmai Mária: Párizs a magyar sajtó tükrében. (1900—1914.) Budapest, 1937.

Kovalovszky Miklós: Irodalmunk Párizs-szemlélete a háború után. Apollo Könyvtár, 9. Budapest, 1938.

Cs. Szabó László: Latin Európa. Budapest, 1939.

KINCSESZAR

Az ország egyetlen, a tudományok minden ágát felölelő és népszerűsítő könyvsorozata. 150 kötetes keretében az ismeretek teljes enciklopédiáját nyújtja, úgymint :

MAGYARSÁGISMERET
TÖRTÉNELEM
AZ ÚJ EURÓPA
IRODALOMTÖRTÉNET
EMBER ÉS TERMÉSZET
MŰVÉSZET, KÖNYV
KÖZGAZDASÁG, STATISZTIKA
VALLÁS ÉS FILOZÓFIA
TERMÉSZETTUDOMÁNY
ORVOSTUDOMÁNY
HADTUDOMÁNY, SPORT
FÖLDRAJZ
TÁRSADALOMTUDOMÁNY
ÉLETRAJZOK

„A MAGYAR SZEMLE KÖNYVEI“

önálló nagyobb monografiák a következő szerzőktől :

Szekfü Gyula, Weis István, Hóman Bálint,
Horváth János, Farkas Gyula, Babits Mihály,
Julier Ferenc, Gratz Gusztáv, Genthon István.

KÉRJEN RÉSZLETES PROSPEKTUST.

Kiadóhivatal : Budapest, VI., Vilmos császár út 26. sz.